

Vattenanknutna kultur- miljöer vid Silletorpsån

Rapport: 2015:4

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Silletorpsån

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Blekinge län, 371 86 Karlskrona.

Dnr: 436-1533-14

Författare: Rapporten har tagits fram av Evelina Ericsson, bebyggelseantikvarie, Jakob Marktorp, landskapsantikvarie samt Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen Skåne inom projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet.

Kontaktperson: Jakob Marktorp, Evelina Ericsson, Karl-Oskar Erlandsson

Foto/Omslag: Kestorps kvarn, foto: Rödeby hembygdsförening; dammbyggnaden vid Rödebyholm, foto: Jakob Marktorp; kvarnrännan vid Rödebyholm, foto: Jakob Marktorp; dammbyggnaden vid Kassabro kvarn, foto: Evelina Ericsson.

Layout: Länsstyrelsen i Blekinge

ISSN: 1651-8527

Tryckeri: Länsstyrelsen Skåne, 2015.

Upplaga: 30 exemplar

Länsstyrelsens rapporter: <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/publikationer>

Förord

Rapporten har tagits fram av Evelina Ericsson, bebyggelseantikvarie, Jakob Marktorp, landskapsantikvarie samt Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen Skåne inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt* (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet.

Rapporten har tagits fram för öka kunskapen kring kulturmiljöer nära vattendrag samt bedöma vilka kulturhistoriska värden som finns och som kan påverkas i samband med vattenvårdsåtgärder. Sammanfattningsvis finns flera kulturhistoriskt intressanta miljöer längs Silletorpsån. För att bevara, använda och utveckla dessa miljöer krävs åtgärder och kompromisser som gynnar både natur- och kulturvärden.

Synpunkter på rapporten har lämnats av:

Ingrid Lovén, Länsråd, Länsstyrelsen Blekinge län.

Helena Rosenberg, bebyggelseantikvarie, Länsstyrelsen Blekinge län.

Andreas Nilsson, limnolog, Länsstyrelsen Blekinge län.

Fotografier som ej anges med referens är tagna av författarna.

Innehåll

Förord	2
Inledning	8
Rapportens upplägg.....	10
Metod och material.....	10
Kulturhistorisk värdering.....	11
Tabell över värderade miljöer.....	15
Översiktskarta Silletorpsån	16
Inventerad sträcka	17
Sträckbeskrivning.....	18
1. Silltorpa och Boråkra kvarnar	27
Historik	28
Beskrivning av miljön	29
Kulturhistorisk värdering	29
Förslag till kulturmiljöhänsyn	30
Bilder av miljön 2014	31
Historiska dokument, kartor och bilder	32
Kartbilaga.....	33
2. Bubbetorps gård (vandringshinder).....	34
Historik	35
Beskrivning av miljön	37
Kulturhistorisk värdering	38
Förslag till kulturmiljöhänsyn	39
Bilder av miljön 2014	40
Historiska dokument, kartor och bilder	44
Kartbilaga.....	46
3. Kassabro kvarnar (vandringshinder)	47
Historik	48
Beskrivning av miljön	49
Kulturhistorisk värdering	50
Förslag till kulturmiljöhänsyn	50
Bilder av miljön 2014	51
Historiska dokument, kartor och bilder	55
Kartbilaga.....	56
4. Elinebergs kvarn	57
Historik	58
Beskrivning av miljön	58
Kulturhistorisk värdering	59

Förslag till kulturmiljöhänsyn	59
Bilder av miljön 2014	60
Historiska dokument, kartor och bilder	61
Kartbilaga.....	62
5. Mo kvarn	63
Historik	64
Beskrivning av miljön	64
Kultuhistorisk värdering	64
Förslag till kulturmiljöhänsyn	64
Historiska dokument, kartor och bilder	65
Kartbilaga.....	65
6. Rödebyholm/Skräpe kvarn (vandringshinder)	66
Historik	67
Beskrivning av miljön	69
Kultuhistorisk värdering	71
Förslag till kulturmiljöhänsyn	71
Bilder av miljön 2014	73
Historiska dokument, kartor och bilder	75
Kartbilaga.....	77
7. Kestorps kvarn/Lindtorpa kvarn (vandringshinder)	78
Historik	79
Beskrivning av miljön	80
Kultuhistorisk värdering	81
Förslag till kulturmiljöhänsyn	81
Bilder av miljön 2014	82
Historiska dokument, kartor och bilder	85
Kartbilaga.....	86
8. Knapa ström.....	87
Historik	88
Beskrivning av miljön	88
Kultuhistorisk värdering	89
Förslag till kulturmiljöhänsyn	89
Bilder av miljön 2014	90
Historiska dokument, kartor och bilder	91
Kartbilaga.....	92
9. Häjetorps kvarn	93
Historik	94
Beskrivning av miljön	94
Kultuhistorisk värdering	94

Förslag till kulturmiljöhänsyn	94
Bilder av miljön 2014	95
Historiska dokument, kartor och bilder	96
Kartbilaga.....	96
10. Mua kvarnar/Mjuarna (vandringshinder)	97
Historik	98
Beskrivning av miljön	98
Kulturhistorisk värdering	99
Förslag till kulturmiljöhänsyn	99
Bilder av miljön 2014	100
Historiska dokument, kartor och bilder	103
Kartbilaga.....	104
11. Bostorps kvarn	105
Historik	106
Beskrivning av miljön	106
Kulturhistorisk värdering	107
Förslag till kulturmiljöhänsyn	107
Bilder av miljön 2014	108
Historiska dokument, kartor och bilder	110
Kartbilaga.....	111
12. Tvingelsheds kvarn	112
Historik	113
Beskrivning av miljön	113
Kulturhistorisk värdering	113
Förslag till kulturmiljöhänsyn	114
Bilder av miljön 2014	115
Historiska dokument, kartor och bilder	116
Kartbilaga.....	117
13. Kvarnagården	118
Historik	119
Beskrivning av miljön	119
Kulturhistorisk värdering	120
Förslag till kulturmiljöhänsyn	120
Bilder av miljön 2014	121
Historiska dokument, kartor och bilder	123
Kartbilaga.....	124
14. Nävragöls kvarn och såg.....	125
Historik	126
Beskrivning av miljön	127

Kulturhistorisk värdering	128
Förslag till kulturmiljöhänsyn	128
Bilder av miljön 2014	130
Historiska dokument, kartor och bilder	133
Kartbilaga.....	134
15. Dammvall till Sillhövda kvarn	135
Historik	136
Beskrivning av miljön	136
Kulturhistorisk värdering	137
Förslag till kulturmiljöhänsyn	137
Bilder av miljön 2014	138
Historiska dokument, kartor och bilder	138
Kartbilaga.....	139
Litteratur	140
Tidningsartiklar	141
Otryckta källor	141
Arkivmaterial	141
Internet.....	142

Inledning

Landskapet runt Silletorpsån utgörs av småkuperad urbergsslätt i norr som sänker sig mjukt mot kusten. I den södra delen övergår landskapet till ett flackt och sjöfattigt kustlandskap. Flera lämningar efter förhistoriska boplatser och visten finns i närheten av Silletorpsåns åmynning, vilket visar på ett långt och kontinuerligt bruk av landskapet och vattentillgången.¹ De inventerade miljöerna längs med Silletorpsån vittnar om en mångfasetterad användning av vattendraget. Vattnet har nyttjats för fiske, för personhygien och tvätt, som transportled, som energikälla för olika verksamheter och som råvara vid isupptagning.

Silda bro, kustlandsvägens passage över Silletorpsån, nämns redan under slutet av 1400-talet i Engelbrektskrönikan. Sild antas även vara det första namnet på Silletorpsån.² Det äldsta skriftliga belägget för Silletorp är från omkring 1570. Då benämns platsen som Sildtorp.³ Namnet kommer sig troligen av ordet *silde*, som är fornsvenska för sälj vilket borde ha växt rikligt kring stränderna.⁴

I åmynningen ut i Östersjön fanns under senmedeltiden en bondehamn, vilket var en lastageplats för traktens bondeskeppare och långväga besökare. Bondehamnen omnämns för första gången i en kunglig förordning år 1514. Under 1500-talets andra hälft flyttades verksamheten till Nättraby.⁵ Inga spår finns idag bevarade efter hamnens verksamhet.

Skogsbestånden längs med Silletorpsån utgjordes under 1700-talet i synnerhet av bok, al, björk och en liten andel gran. Skogstillgången utmed ån har inte alltid varit så god. I sin årsredovisning 1755-56 uppger landshövdingen att det tidigare funnits gott om skog, men att byggnationerna av Karlshamn och Karlskrona samt återuppbyggnaden av Köpenhamn efter en svår brand, hade skattat skogstillgångarna hårt.⁶ Numera domineras skogsbeståndet av barr- och blandskog.⁷

¹ Jakob Marktop & Petra Torebrink, *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning: Silletorpsån KARO 80/81, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning- planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt*, Vattenmyndigheten Södra Östersjön & Länsstyrelserna, arbetsmaterial 2014, s. 6.

² Thomas Persson, *Rosenholm-Bubbetorp kulturlandskapsutredning*, Rapport Blekinge museum, Karlskrona, 2003, s. 6

³ Persson 2003, s. 6.

⁴ Nävragsöls hembygdsförening, *Boken om Nävragsöl: en krönika från gamla tider till nu*, Nävragsöls hembygdsfören., Nävragsöl, 2001, s.6.

⁵ Persson 2003, s. 6.

⁶ Rikard Svensson, "Bebyggelse", *Rödeby: en sockenkrönika*, Rikard Svensson (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977, s.187.

⁷ Marktop & Torebrink 2014, s. 9.

Både i skärgården och i Silletorpsån har fisket haft stor betydelse och uppgifter om pärlfiske i Silletorpsån finns. År 1792 uppges att man ”fordom upphämtat pärlmusslor”, troligtvis var musslorna nära utrotade på grund av överfiske.⁸ Idag har ån ett av länets få bestånd av flodpärlmussla som förnygrar sig.

För såg- och kvarnverksamheten har Silletorpsån varit avgörande som energikälla. Vattnet var den viktigaste energikällan under medeltid fram till 1800-talet. Således har vattendragen legat till grund för den industriella utvecklingen. De inventerade lämningarna längs Silletorpsån vittnar om såväl såg- som kvarnverksamhet, från mindre skvaltkvarnar under 1600-talet till kommersiella turbindrivna mjölkvarnar och sågar som blomstrade under 1800-talet fram till 1900-talets mitt.

Under den danska tiden var det fritt fram för bönder i Blekinge att anlägga en kvarn, om de ägde vattenresurser. I 1624-års prästrelationer nämns flera möllor i Rödeby socken, ett flertal av dem har legat vid Silletorpsån. Kyrkoherde vid denna tid var Anders Bager, som skrivit en utförlig skrift under 1660-talet där han beskriver Fridlevstad-Rödeby, här finns uppgifter om gårdar, ägare och tillgångar.⁹

Kvarnägarna i 1624-års prästrelation betalade ingen årlig skatt, då vattentillgången uppges vara så pass svag att möllorna knappt kan användas under vare sig höst- eller vårflöden. Istället betalade kvarnarna en särskild skatt för säsongsanpassad drift och det rör sig med största sannolikhet om skvaltkvarnar. Några större eller mer avancerade dammar bör det vid den här tiden inte heller ha funnits i Rödebydelen av Silletorpsån, hade dammar funnits anlagda borde vattentillgången varit mycket jämnare. De enda kvarnarna i Blekinge som betalade årlig skatt och således var i drift året runt var kvarnarna i Augerum och Lyckeby.¹⁰

Elektriska vattenkraftverk är ovanliga längs Silletorpsån, det som finns bevarat är ett mindre kraftverk vid Bubbetorps gård. På grund av för dålig vattentillgång blev verksamheten aldrig gynnsam. Ån har även brukats för vardagliga bestyr så som bad och tvätt, det har förekommit att vattenmagasinen vid dammarna användes för sådana ändamål. Vattendraget vittnar

⁸ Fredrik Karlsson, ”Gränsvandring i Rödeby”, *Rödeby: en sockenkrönika*, Rikard Svensson (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977, s 15.

⁹ Rikard Svensson, *Det gamla pastoratet Fridlevstad-Rödeby från 1500-talet till 1915*, Karlskrona, 1983, s. 16.

¹⁰ Inga Bergström, Jan Hammar & Margareta Johansson (red.), *Det svunna Rödeby. D. 2, Hemmanen Rödebyholm, Kestorp och Skärvaboda*, Röde by hembygdsfören., Rödeby, 2001, s. 29.

således om ett flertal olika berättelser, om människors vardagliga liv men även om en industrihistorisk utveckling och vattenkraftens centrala betydelse.

Rapportens upplägg

Femton kulturmiljöer av varierande karaktär har inventerats och beskrivits. Fem av dessa miljöer utgör vandringshinder för fisk och kommer beröras av vattenvårdsåtgärder. Utöver de femton miljöerna har även en delsträcka av ån inventerats vilket redogörs för. De inventerade miljöerna längs Silletorpsån är indelade i individuella kapitel och följer ån uppströms.

Miljöerna beskrivs i en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Kvarnarna och lämningarna har även delats in efter deras historiska sammanhang. Sedan följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. Varje miljö har därefter värderats och delats in i fyra värdeklasser. Nedan följer en kortare redogörelse för inventeringens metod och material samt en utförlig förklaring av klasserna och värderingskriterierna.

Metod och material

Metoden har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas i fält. I inventeringens inledande skede fanns en ambition att gå längs med åns totala sträcka och registrera samtliga lämningar som påträffas. En sträcka på cirka 6,2 km inventerades utefter denna metod, men det konstaterades att lämningarna som inte redan fanns med på kartmaterialet var få och metoden var tidskrävande. Sträckan redovisas under *Sträckbeskrivning* och kan ändå ge en indikation kring de typer av lämningar som ej finns med i det historiska kartmaterialet, och därmed även riskerar att förbises vid kommande inventeringar av vattendrag. Resterande sträcka punktinventerades utefter det historiska kartmaterialet.

Materialet har bestått av, som tidigare nämnts, historiska kartor och arkivmaterial. Även sekundär litteratur och äldre fotografier har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Litteraturen och fotografierna kommer framförallt från hembygdsföreningar. Även muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då lite finns dokumenterat kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

Kulturhistorisk värdering

De dokumenterade kulturmiljöerna vid Silletorpsån har värderats utifrån fem värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde
5. Inget eller mycket lågt kulturhistorisk värde

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har

betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

Vid *inget eller mycket lågt kulturhistoriskt värde* bedöms miljöerna i dagsläget ha ett väldigt lågt eller obefintligt kulturhistoriskt värde. En sådan klassning görs vid miljöer där inslagen är så pass moderna att en kulturhistorisk värdebedömning är svår. Observera att en sådan klassning kan komma att förändras i framtiden. Värdeklassningen görs även där samtliga spår av den tidigare verksamheten är borta och den kulturhistoriska kontexten är helt raderad.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturhistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet* (remissversion).

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägar
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägar

samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön kring kvarnen / kraftverket

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens

komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Ytterligare aspekter

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett förslag till kulturmiljöhänsyn har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

Tabell över värderade miljöer

Tabellen visar de inventerade miljöerna längs Silletorpsån med respektive kulturhistorisk värdering, historiskt sammanhang och miljösammanhang år 2014. Sorteringen är gjord efter värderingsskalan från högsta till lägsta, ingen rangordning är gjord inom de olika kategorierna.

Kulturmiljö	Värdering	Vandringshinder	Historiskt sammanhang	Miljösammanhang
Bubbetorps gård	Högt kulturhistoriskt värde	Ja	Kvarn- och sågverksamhet/kraftverk	Gårdsmiljö
Kestorps kvarn/Lindtorpa kvarn	Kulturhistoriskt värde	Ja	Kvarn- och sågverksamhet	Kvarnmiljö
Nävragsöls kvarn och såg	Kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarn- och sågverksamhet	Kvarnmiljö
Bostorps kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarn- och sågverksamhet	Kvarnlämning
Elinebergs kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Häjetorps kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Kassabro kvarnar	Visst kulturhistoriskt värde	Ja	Kvarn- och sågverksamhet	Kvarnlämning
Knapa ström	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Kvarnagården	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Mo kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Mua kvarnar/Mjuarna	Visst kulturhistoriskt värde	Ja	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Rödebyholm/Skräpe kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Ja	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Sillhövda kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning
Silltorpa och Boråkra kvarnar	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverkssamhet	Kvarnlämning
Tvingelheds kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Nej	Kvarnverksamhet	Kvarnlämning

Översiktskarta Silletorpsån

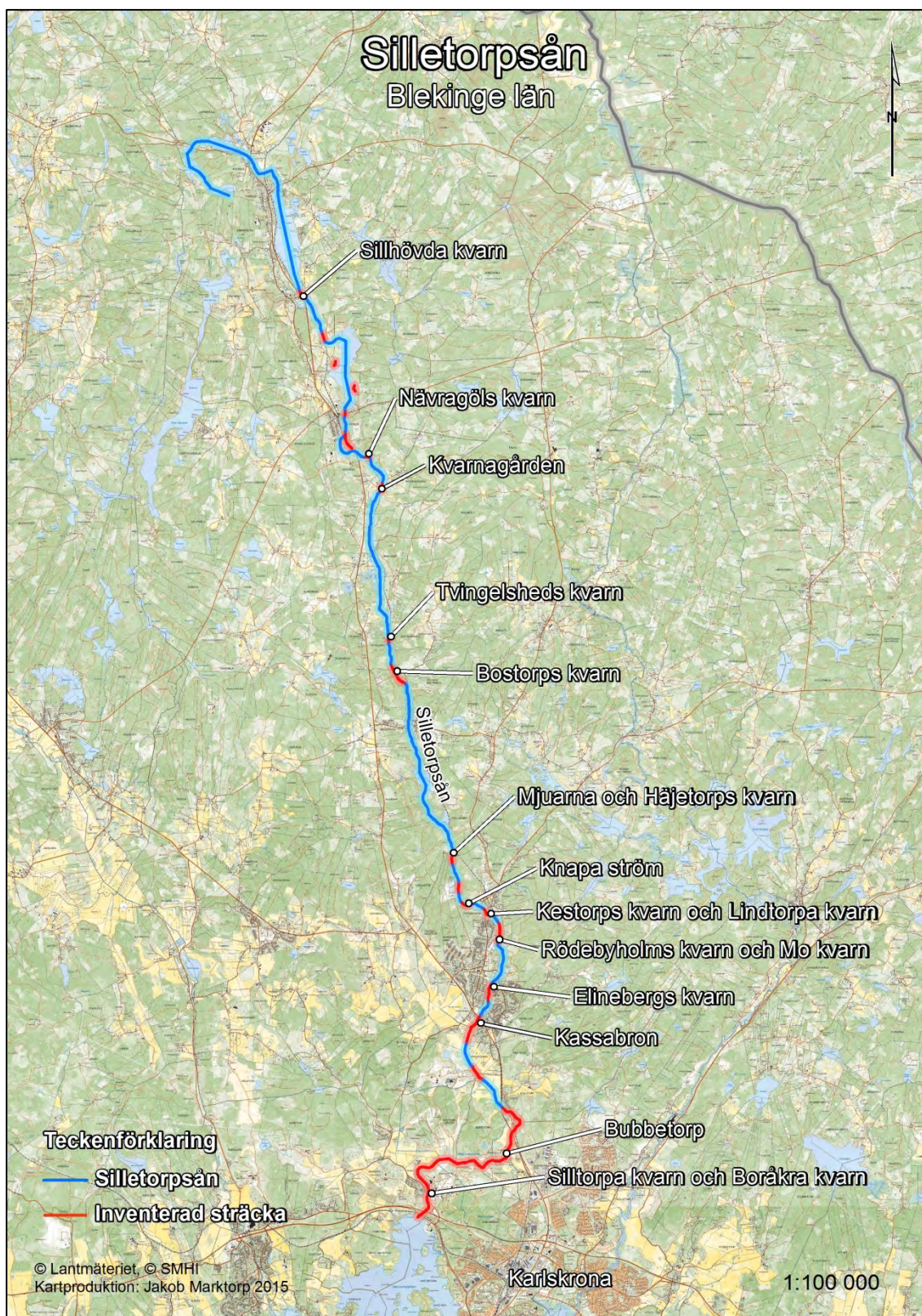
Silletorpsån Blekinge län

1:400 000

© Lantmäteriet, © SMHI
Kartproduktion: Jakob Marktorp 2015

Inventerad sträcka

Sträckbeskrivning

Till en början var ambitionen att hela Silletorpsån skulle gås över på båda sidor för att kartlägga alla kulturlämningar och kulturmiljöer. Metoden testades med start vid Silletorpsåns mynning. Det visade sig att metodiken gav resultat, en hel del stenmurar, skyttevärn, rensningar, rätningar, stenskoningar och andra kulturlämningar uppenbarades. Till nackdelen hör att det var tidskrävande. Det gav mer kulturlämningar per lagd timme att inventera de platser som visade på intressanta lämningar redan vid de förberedande kartstudierna. Nedan beskrivs översiktligt de olika lämningarna som framkom utanför de samlade kulturmiljöerna på sträckan mellan Silletorpsåns mynning och Kassabro kvarn vid Rödeby. De exakta positionerna hittas i GIS-skiktet som har upprättats tillsammans med rapporten.

Silletorpsåns början präglas av vass. Detta område har nyligen blivit fast mark ur ett historiskt perspektiv. Vid denna plats låg under senmedeltiden en bondehamn.

Generellt kan sägas att det finns fler bevarade kulturlämningar ju längre norrut från Silletorpsåns mynning man kommer. Längre söderut har mer rensningar, rätningar och annan påverkan skett. Fler människor har rört sig och verkat längs den södra delen, men även jordbruket är mer framträdande. Både jordbruket och annan påverkan på ån har bidragit till att många av de äldre kulturspårerna har försvunnit.

Broar finns på flera ställen längs den inventerade sträckan, både vägborar och järnvägsbroar. De flesta av dessa är i betong och av förhållandevis sent datum,

främst 1900-talets andra hälft. I dagsläget har dessa broar ett lågt kulturhistoriskt värde, men detta kan komma att utvärderas inför framtiden. Järnvägens broar är vanligtvis av något högre kulturhistoriskt intresse, dessa daterar sig i grunden främst till 1871-74 då järnvägen byggdes.

En av de yngre broarna, denna vid Ronnebyvägen strax innan påfarten till E:22an.

Broarna för väg och järnväg intill varandra vid Mältan. Den bakre, för järnvägen, är sannolikt från 1870-talet då järnvägen byggdes och den främre troligen från 1900-talets första hälft.

Ett fåtal husgrunder ej uppmärksammade i förarbetet påträffades under inventeringen och de flesta är relativt sentida. Likt de broar från 1900-talets andra hälft bedöms det kulturhistoriska värdet vara lågt i dagsläget, men även detta kan komma att utvärderas i framtiden. De flesta husgrunderna som påträffades återfinns dock i kartmaterialet från 1700-talet och framåt. Längs den södra delen av ån hade flera byggnader hittats i det äldre kartmaterial,

men inga spår kunde återfinnas på plats. Många av de byggnader där spåren var raderade befinner sig i jordbruksmark, vilket troligtvis har resulterat i att spår ovan mark har plogats bort.

En av de fåtaliga husgrunderna som påträffades utanför miljöerna. Denna väldigt påtaglig och åtminstone ombyggd under 1900-talet med ett betonggolv. De flesta byggnader längs ån återfinns i det historiska kartmaterialet. De som inte finns är främst enklare byggnader såsom skjul från 1900-talet.

I området kring Rosenholm syntes flera spår av platsens historia som militärt övningsområde. Både skyttevärn och skyttegravar, men också skjutbanor med vallar kunde ses på flera platser. Det enskilda värdet av dessa lämningar är inte högt, men tillsammans berättar de om områdets historia.

Minnen från en tid som inte är så långt borta. Stora delar av området runt Karlskrona var förbjudna för utländska medborgare. Detta av rädsla för spionage och sabotage.

Några stenar sammandragna till ett enkelt skyttevärn. Många liknande anläggningar finns i Rosenholmsområdet och är spår från de otaliga övningar som genomförts här.

Den militära aktiviteten är inte lika intensiv på Rosenholm som tidigare. Här en igenväxt skyttevall.

Stenmurar påträffades på flera ställen utmed ån. Företrädesvis gick dessa på tvären mot ån och var framförallt yngre skiftetida murar. Vissa av murarna är nedfallna, men överlag är de i gott skick. Murarna är ett tydligt inslag i landskapet och avgränsar både marktyper och ägor. Murarna har ett betydande värde för kulturmiljön och förståelsen av det historiska landskapet. Särskilt murar som har avgränsat byar, ensamgårdar och socknar är av ett högt kulturhistoriskt värde.

En rätt så välbevarad stenmur i bokskog. Denna mur syns på en karta från 1867 och avgränsar det ett stycke ängsmark. Sådana här långa raka murar är oftast från 1700-tal eller yngre. Murarna har ritats ut på en karta och sedan dragits upp i terrängen.

Utterhallen. Här leder stenmuren fram till blocket som utgör gräns mellan Augerum och Rödeby socknar. Namnet berättar att det en gång i tiden levt uttrar här. Sådana här platser har ett högt kulturhistoriskt värde.

Endast ett område med röjningsrösen påträffades. Antagligen hade många fler påträffats längre norrut om inventeringen fortsatt med samma metod längs hela Silletorpsån. I södra delen har marken kontinuerlig brukats som jordbruksmark och då har stenrösen tagits bort i samband med mekaniseringen av jordbruket. Det område med rösen som påträffades ligger utanför Mältan och

kan inte återfinnas på 1900-talskartorna. Sannolikt rör det sig om rösen från senast 1800-talet. Det kan möjligen röra sig om fornlämningar.

Ett av röjningsrösen vid Mältan. Just dessa rösen som från början användes för att samla bortröjd sten från odlingsmarken har återanvänts i sen tid, både för sten från rensningarna i Silletorpsån och överbliven sten från anläggandet av en närbelägen väg. Detta gör rösen svårbedömda.

Silletorpsån har varit kraftigt utsatt för människans ingrepp. På flera ställen längs ån syns rätningar och rensningar tydligt. Vid en inventering år 2013 letades det efter flottningslämningar längs Silletorpsån, inga sådana kunde dock påträffas. Har det flottats i ån, har det skett i mycket liten skala. Vattendragets riktning och flöde har i första hand förändrats för att öka vattenhastigheten och få bort hinder. Vattnet kan då lättare användas som kraftkälla till kvarnar, sågar och andra anläggningar. Här och var syns de stenar som har tagits upp från ån och lagts åt sidan. Hur noggrant de har lagts upp varierar, ibland förekommer regelrätta stenskoningar och ibland bara en mindre ansamling av sten.

Det kulturhistoriska värdet av stenskoningar varierar. Vissa kan med fördel bevaras för framtiden, medan en stor del kan återställas utan större skada på kulturmiljön. Framförallt är de rensade partierna invid miljöerna av högst värde och således av större vikt att de bevaras. Där kan lämningarna tillsammans berätta platsens historia.

På flera ställen längs ån är den mänskliga påverkan mycket tydlig, som här vid Rödeby AIF:s klubbstuga. Ån är jämbred, spikrak och inte en sten skyntas.

Observera borrhålet på stenen. Stora mängder sten har sprängts och flyttats bort från åfåran. Vanligtvis har dessa stenar lagts vid kanten på ån. Ibland har man gjort fina stenskoningar av stenen. Stenskoningarna skyddar strandkanten från att erodera och de försvårar även att föremål fastnar och täpper till ån.

Här har man vid rensningen lagt upp den överblivna sten som en bred låg vall längs vattendraget. I första hand bör dessa vallar inte röras utan sten tas längre inåt land, vid återställningsarbeten av åfåran. På så sätt kan framtida generationer fortfarande se spåren efter rensningarna i vattendraget. Är det ont om sten kan man i samråd med antikvarisk expertis välja ut vilka som ska sparas och vilka man kan ta sten ifrån.

Stenskoningar förekommer vid flera platser längs sträckan, framförallt är det vid kvarnar och andra vattenanläggningar. Stenskoningar utgör i de flesta sammanhang ett bevarandevärt element ur kulturmiljösynpunkt.

En välbevarad stenskonig på en sträcka av 100 meter. Stenskoningen ligger på Bubbetorps gamla ägor och återfinns på den äldsta hittade kartan från 1867. Den nu trädbevuxna marken bakom var då odlingsmark. Stenskoningen har troligen för att skydda marken från att erodera ut i ån, samt att förhindra betesdjur att ta sig över ån och förstöra odlingarna.

Ett exempel på en liten stenskonung. En stor reglering av Silletorpsån utfördes på denna sträcka år 1875, skoningen hör sannolikt hemma från detta år. Här har antagligen inte skoningen en så stor praktisk funktion, utan är ett sätt att stoppa undan stenen som rensats. På grund av branten har det varit för besvärligt att kasta upp stenarna och på detta sätt tar stenen upp en väldigt liten yta.

Ett av de gamla pumphusen, troligen från 1940-tal. De som har påträffats används inte längre och står och förfaller. Framför huset finns det här en liten dammlucka för att reglera vattenflödet.

Punpanläggningar finns vid ett flertal platser. På ett par ställen har äldre anläggningar från omkring 1940 påträffats. De som är bevarade har använts i jordbruket, stått i mindre byggnader och är av ett relativt lågt kulturhistoriskt värde. Moderna punpanläggningar påträffas här och var, tätast i och kring de samhällen som ligger vid ån. Här är det främst fråga om anläggningar som används för bevattning.

1. Silletorpa och Boråkra kvarnar

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Silletorp i Lösen socken och Boråkra i Nättraby socken.
<i>KARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	1700-1900-tal
<i>Lagskydd:</i>	Karlskrona 127, övrig kulturhistorisk lämning: bro; Karlskrona 128, övrig kulturhistorisk lämning: plats med tradition. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Den numera torrlagda åfåran, stentrappan vid åkanten, stenbron och stenskoningen vid huvudfårans sidor, Silletorps krog.
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar om en tidig användning av vattenkraft för småagrars verksamhet där det topografiska läget utnyttjats av flera kvarnar.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarnverksamhet

Där ån gränsar Silltorps ägor i öst och Boråkras ägor i väst har det funnits kvarnar på vardera sidan om ån. I en specifikation på skattlagda kvarnar i Blekinge län år 1718-1720 nämns Silltorpa kvarn. Kvarnen hade vid denna tid två par stenar. Kvarnen är uppförd år 1711 utan lov. I samma källa nämns även att Boråkra kvarn ligger på andra sidan ån och upptecknades år 1671 i jordrevningen som tullkvarn.¹¹ Två kvarnar till Boråkra finns utritade på en avmätning år 1705 (historisk karta 1). På samma karta finns även Silltorpa kvarn utritad på motsatt sidan ån, enligt specifikationen uppfördes kvarnen först år 1711. Antingen låg det en tidigare kvarn på platsen, eller så uppfördes kvarnen tidigare än antecknat. Kvarnarna har samma läge år 1709 enligt en avmätning (historisk karta 2). En kvarnstuga finns utritad på en karta från år 1750 öster om Silletorpsbron, men enligt kartan rör det sig om kvarnstugan till Boråkra som fortfarande bör ligga på åns västra sida (historisk karta 3).

Den nordvästra kvarnen, som tillhörde Boråkra, försvinner kring 1700-talets mitt. Samtidigt tillkommer ytterligare en kvarn till Silltorpa i nordöst, mitt emot det tidigare läget för den nordvästra kvarnen. På en storskifteskarta från år 1763 finns Boråkra mjölnarbostad och kvarn utritade vid samma läge som den sydvästra kvarnen från 1700-talets början (historisk karta 4). ”Silltorps mjölnares hus och qvarn” finns också avbildade på motsatt sida av ån. På samma karta finns Silltorps krog, strax nordöst om kvarnarna finns även den utritad på samma karta.

Den nuvarande bron som löper över Silletorpsån är från 1920-talet men en bro har funnits på platsen långt tidigare. Den benämns som Sildabro/Sillebro i Engelbrektskrönikan. Bron ingick i huvudvägen genom Blekinge. År 1436, vid Engelbrekts krigståg ska bron ha rivits av Ronnebys borgare för att hindra det väntade anfallet mot staden. Engelbrekt skall ha placerat sin hatt på en stång vid bron, varpå borgarna och bönderna erkände sig besegrade och underkastade sig segraren.¹² Den äldre bron löpte troligtvis cirka tio meter norr om nuvarande bro enligt kartmaterialet.

Enligt en lokalbo fanns det ingen kvarnverksamhet på platsen under tidigt 1900-tal då hans förfäder som bodde i trakten tog säd till kvarnen vid Kassabron för malning.

¹¹ Landsarkivet i Lund, specifikation på skattlagda qvarnar i Blekinge, 1718-1720, Blekinge läns landskontor, GIIC:2.

¹² Fornminnesregistret, RAÄ-nummer Karlskrona 128, <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, 2015-01-09.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Inga byggnadsgrunder finns idag bevarade efter Boråkra eller Silletorpa kvarnar. Det som vittnar om kvarnarnas tidigare läge är en torrlagd åfåra, troligtvis en grävd kanal till Boråkra kvarn, och de stenskodda kanterna i huvudfåran (bild 1).

1920-tals bron som löper över ån är i huggen sten med ett valv och järnräcken. Troligtvis har det tidigare funnits en bro på platsen med två valv men i samband med en ombyggnad har det ena valvet satts igen och åfåran torrlagts. Huvudfåran är stenskodd. Inga spår efter den tidigare dammvallen påträffades under inventeringen.

Silletorpa krog finns bevarad strax 50 meter sydöst om stenbron. Byggnaden har två huskroppar, huvuddelen är 1 och ½ våning hög och kopplad till en mindre del som är 1 våning hög (bild 2). Byggnadens fasad är klädd med röd träpanel och sadeltaket är täckt med eternit. Grunden är murad gråsten. Två skorstenar i tegel i takfallet. Fönstren är spröjsade till fyra rutor.

Vad som tidigare varit en affär står söder om bron, invid ån. Idag är byggnaden hårt renoverad till lägenheter (bild 5). Vid huset finns en byktrappa av sten (bild 6). MjölARBostaden till Boråkra kvarn är stående vid den västra sidan av ån, även den byggnaden är hårt renoverad (bild 4).

Vid ån, söder om bron på dess västra sida, löper en lämning efter en äldre byväg i form av en kallmurad vägkant som löper mellan dagens landsväg och ån (bild 3). Vägkanten löper cirka hundra meter lång och består av kallmurade stenar om cirka 0,6-1,0 m.

Uppströms bron är huvudfåran rätad, troligtvis genom sprängning och rensning under slutet 1800-talet till 1900-talet. Då stenskoningen upphör tar enklare sten och jordvallar vid. Cirka 50 m uppströms från bron finns även en husgrund av oklar ålder. Möjligtvis har någon typ av ekonomibyggnad legat här.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Den torrlagda åfåran vittnar om kvarnarnas tidigare läge. Relationen mellan vattnet och den tidigare kvarnverksamheten är svårtydd, men de stenskodda kanterna längs huvudfåran är tydliga och visar på hur ån har rätats och vattnet brukats under en lång tid. Stentrappan vittnar om hur vattnet inte endast var viktigt som en energikälla, utan även för tvätt och bad.

Helhetsmiljön

Stora förändringar har skett i miljön, affären och mjölnarbostaden har renoverats, åfåran har torrlagts, vattnet har letts om, och kvarnarna försvunnit. Detta gör helhetsmiljön svårläst. Viktigt för att bevara förståelsen av platsens tidigare funktion som småagrar anläggning är de stenskodda åkanterna och den torrlagda åfåran. Den tidigare krogen vittnar om hur platsen utgjort en mötesplats.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Silltorpa och Boråkra kvarnar. Vid eventuella framtida åtgärder bör hänsyn tas till stenskoningarna uppströms och nedströms från bron samt stentrappan vid affären. Den torrlagda åfåran bör även visas hänsyn. Husgrunderna och övriga lämningar som har påträffats i området har registrerats i GIS-skiktet och fornminnesregistret, vilket underlättar vid eventuella åtgärder.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Den stenskodda kanalen invid stenbron. I bakgrunden syns den torrlagda åfåran.

Bild 2. Silltorps krog

Bild 3. Vägkanten mellan nuvarande landsväg och huvudfåran.

Bild 4. Den ombyggda f.d. mjölnarbostaden till Boråkra kvarn.

Bild 5. Den renoverade och ombyggda f.d. affären invid åkanten.

Bild 6. Stentrappan för tvätt och byk invid affärsbyggnaden.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På en avmätning från 1705 avbildas tre kvarnar. Två på den västra sidan som tillhör Boråkra och en på den östra sidan tillhörande Silltorp. I protokollet är det antecknat att Silltorps kvarn uppfördes 1711 utan lov, men då fanns det en kvarn på platsen redan år 1705. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1705.

Historisk karta 2. År 1709 finns kvarnarna kvar vid samma läge. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1709.

Historisk karta 3. Kartan visar en kvarnstuga på åns östra sida. från en tvistig rågång år 1750. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1750.

Historisk karta 4. På storskifteskartan från år 1763 syns Boråkra mjölnarbostad och kvarn t.v. Den nordvästra kvarnen till Boråkra är vid 1700-talets mitt försvunnen. Samtidigt tillkommer en kvarn till Silltorpa i nordöst. Silltorps mjölnarbostad och ytterligare en kvarn låg mitt emot Boråkra kvarn. Här syns även Silltorps krog. Den östra åfåran vid kvarnarna är idag torrlagd. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1763.

2. Bubbetorps gård (vandringshinder)

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>KARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	1700-1900-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Sågverkets exteriör och dess relation till vattnet, dammbyggnaden, mejeriet, isdammarna, stenskoningar längs huvudfåran, kraftverket med tillhörande vattenväg under mark.
<i>Kärnvärden:</i>	Välbevarad och komplex gårdsmiljö med flera årsringar från 1800-1900-tal. Vittnar om en bred användning av vattenkraft för malning, sågverk och elkraftverk. Isdammarna vittnar även om vattnet som råvara.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet / kraftverk

År 1624 nämns Bubbetorps gård första gången och är då ett torp. Även en mölla nämns 1624. Troligen en skvaltkvarn då den inte är årligen skattlagd och knappt kan användas ens vid vår- och höstflöden. År 1666 skrev prosten Bager att gården tillhörde en självägande bonde. Dåvarande ägare, Peder Amonsson, friköpte gården från kronan och gården blev ett skattehemman. Storleken var få $\frac{3}{4}$ mantal.¹³

Kungsleden, den gamla landsvägen i Blekinge, gick förbi Bubbetorps gård, och ett värdshus anlades tidigt på platsen. Gästgiveriet i Bubbetorp finns med på en karta från 1695, men troligtvis fanns ett gästgiveri på platsen även tidigare. Pesten under tidigt 1700-tal drabbade gården hårt. År 1711 står det antecknat i husförhörlängden att ingen på gården har överlevt.¹⁴

1726 ägdes gården av rådmannen Hendrik Schlyter. Under 1700-talet var det populärt bland Karlskronas överskikt att köpa sig gårdar utanför staden vilket brukades som lantställen, där de kombinerade jordbruk med representativa sommarnöjen. Kommande ägare hittas också ur det övre samhällsskiktet. 1793 är gården fortfarande på $\frac{3}{4}$ mantal och har tvåvåningshus och trädgård.¹⁵

En karta från 1752 visar en kvarn utritad vid åns östra sida (historisk karta 1). På storskifteskartan från 1794 finns två kvarnar utritade vid Bubbetorps gård (historisk karta 2). En kvarnbyggnad fanns vid en mindre åfåra, möjligtvis en grävd kanal, vid åns östra sida. Denna kvarn är vid samma läge som vid 1752-års karta. Ytterligare en kvarnbyggnad stod då vid åns västra sida och benämns som Bubbetorp kvarn. På enskifteskartan från år 1815 är kvarnbyggnaden vid åns östra sida belägen vid samma plats och kvarnbyggnaden vid den västra åkanten är försvunnen (historisk karta 3).

År 1812 köptes gården av handlanden Martin Thunell. Det var han som lät uppföra den herrgårdsliknande huvudbyggnaden år 1818, delvis byggd på en äldre grund. Många av ekonomibyggnaderna vid gården tillkom under 1800-talet.¹⁶ Bland annat fanns ett bränneri som var det största i socknen, år 1854 hade det årligen rätt att bränna 600 kannor (1572 liter).¹⁷

Makarna Martin och Ulrika Thunell (född Östman) upprättade 1835 ett testamente, varvid deras död gården skulle säljas och hälften av köpesumman

¹³ Rödeby Hembygdsförening, *Det svunna Rödeby. D. 6, Hemmanen Bubbetorp, Inglatorp och Sofiedal*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2006, s. 8.

¹⁴ Rödeby Hembygdsförening, 2006, s. 8.

¹⁵ Svensson 1977c, s. 190f.

¹⁶ Persson 2003, s. 5.

¹⁷ Rikard Svensson, "Kommun och kyrka", *Rödeby: en sockenkrönika*, Rikard Svensson (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977a, s. 39.

gå till fattigvårdsinrättningen i Karlskrona och av den andra hälften skulle en stiftelse bildas som skulle ombesörja fattiga barn i Rödeby socken. Martin avled samma år, 1835, medan Ulrika fortlevde ända till 1855. Egendomen uppskattades då till ca sex tunnor guld i värde.¹⁸

Den 1 april 1856 såldes Bubbetorp till P. J. Rubin från Karlskrona och köpeskillingen uppgick till 102 500 riksdaler.¹⁹ Stiftelsen som förvaltade Rödebys del av tillgångarna kom att heta Martin Thunells stiftelse och hade som uppgift fostra fattiga barn i Rödeby socken skulle till "kristliga församlingsmedlemmar och pålitliga tjänstehjon". Mellan 1865 och 1873 drev stiftelsen en kombinerad skola och uppfostringsanstalt för 20 elever, men denna lades ned på grund av ekonomiska svårigheter.²⁰

En karta från år 1867 visar hur gården såg ut kring 1800-talets mitt (historisk karta 4). Manngårdsbyggnaden från år 1818 finns utritad samt ett flertal byggnader. Kvarnen som tidigare låg på åns östra sida är vid 1800-talets mitt försvunnen. Istället låg en kvarn vid åns västra sida, läget är mitt emot den nuvarande sågverksbyggnaden, som stämmer väl överens med den västra kvarnens läge från 1794 års karta.

Vid 1900-talets början ansågs Bubbetorps gård vara en av de praktfullaste gårdarna i Rödeby socken. Två foton från denna tid visar mangården och gästgiveriet (historisk bild 1 & 2). Det fanns flera verksamheter på platsen däribland kvarn, såg, smedja, elektricitetsverk, bränneri, mejeri, krog och gästgiveri. En engelsk park ska ha funnits invid äppelodlingen.²¹ År 1904 beskrivs egendomen:

På gården finns bränneri, kvarn med tre par stenar, grynverk samt krossar, cirkelsåg med turbin, vilken även driver maskin för elektrisk belysning samt ett trevligt och väl inrättat radiatorsmejeri. Kvarnen drives av ett 24 fots vattenfall. Även tröskverket drives med vattenkraft [...] Hela gården förete nästan bilden av en industriell anläggning i stort.²²

Mjölk från mejeriet kördes bland annat in till Karlskrona och levererades tillsammans med isblock. Bubbetorps gård var självförsörjande på is, vilket togs från grävda hålldammar söder om fallet mitt emot mejeriet. Damarna

¹⁸ Post- och inrikes tidningar 1856-01-04.

¹⁹ Rikard Svensson, "Martin Thunells stiftelse", *Rödeby: en sockenkrönika*, Rikard Svensson (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977b, s. 130.

²⁰ Visual arkiv på nätet, *Arkiv Thunell Martin, Stiftelse*, http://www.visualarkiv.se/xtf/view?docId=SE/K003/KKAE/76-1.ead.xml&doc.view=entire_text, 2015-01-08.

²¹ Karlsson 1977, s. 18-20.

²² Rödeby Hembygdsförening, *Det svunna Rödeby. D. 6, Hemmanen Bubbetorp, Inglatorp och Sofiedal*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2006, s. 8.

behövde vara minst två meter djupa med luckor som släppte in vattnet. Då luckorna stängdes frös vattnet och isen kunde sedan tas upp i block och läggas i ”stackar” som täcktes med sågspån. Isoleringen av stackarna var mycket effektiv och isen höll sig även under sommaren.²³

Häradsekonomiska kartan från 1915-1919 visar den nuvarande sågverksbyggnaden invid ån (historisk karta 5). Under mitten av 1900-talets byggdes ett eget elektriskt kraftverk på som försåg gården med ström. Vattenmängden i Silletorpsån är dock begränsad och kraftverket fick aldrig någon större betydelse men står kvar på platsen idag.²⁴

1970 köpte staten och Rödeby kommun var sin del av egendomen. 1974 kom Bubbetorps gård helt i Karlskrona kommuns ägo. Idag används gården av arbetsmarknadsavdelningen på kommunen som arbetar med individuellt anpassade program för arbetsträning och rehabilitering. Gården hyrs även ut till olika typer av evenemang.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: gårdsmiljö

Det finns 24 byggnader stående vid Bubbetorp gård. Huvuddelen av byggnaderna är från 1800-talet, förutom gästgiveriet som uppfördes under 1700-talets slut.

Dammkonstruktionen är en stendamm med kallmurad dammkropp (bild 1). Uppströms dammen finns en stenbro med ett valv, vägen går till gästgiveriet (bild 2). Ett utskov finns med tre spettluckor med ram, luckor och gåtar i trä (bild 4). Det finns en träbro över dammkroppen. En vandringsunderlättande åtgärd i betong finns i nedströms dammen och en fisktrappa i trä vid utskovet till dammkroppen (bild 3). Åtgärderna för fiskvandring är troligtvis från 1980- eller 1990-tal.

Det tidigare sågverket och spannmålmagasinet har två våningar och är byggt i rödmålat skiftesverk på kallmurad gråstensgrund (bild 5 & 6). Gavelrösten är klädda med locklistpanel. En senare tillbyggnad är gjord närmast åkanten vars fasad är klädd med locklistpanel på murad gråstensgrund (bild 7). Möjligtvis tillkom tillbyggnaden då vattenhjulet ersattes med turbindrift. Sadeltaket är täckt med röda tegelpannor. Fönstren är en blandning av moderna fönster med en t-formad post och småspröjsade fönster.

²³ Rödeby Hembygdsförening 2006, s. 9.

²⁴ Holger Holmgren, ”Bubbetorps – gården som fallit i dvala efter sekler med industri och verksamhet”, *Blekinge läns tidning*, 1972-11-13.

Byggnaden är idag renoverad interiört och används som snickeri. Förutom två drivhjul från den tidigare remdriften finns inga interiörer bevarade från sågverksamheten (bild 11). Turbinen installerades troligtvis under 1900-talets början. Den likströmsgenerator som fanns på plats och försåg gården med elektricitet är idag försvunnen.

Intaget till turbinen gick tidigare genom den murade grunden och intaget är idag täckt med sten. Utloppet finns fortfarande bevarat i form av en murad öppning där vattnet släpps ut i ån (bild 8). Över intaget finns en bro i betong. Ån är stenskodd längst hela sträckan som löper genom Bubbetorps gård, delvis med sprängsten delvis med otuktad sten (bild 9). Från de tidigare kvarnarna finns inga lämningar kvar.

Nedströms sågen finns det mindre kraftverket som byggdes vid 1900-talets mitt (bild 12-14). Byggnaden har en grund av betong, grönmålad puts och ett flackt sadeltak. Intaget till kraftverket sker i ett rör som löper under mark från dammen och uttaget är i betong. Byggnaden ägs idag av företaget *Affärsverken*.

Mejeriet och bränneriet ligger ytterligare nedströms fallet. Av bränneriet finns det idag endast bevarat en grund efter att byggnaden brann under 1920-talet (bild 16). Mejeriet är en tvåvåningsbyggnad med hög grund i murad gråsten, putsade fogar och gavelröste i röd liggande träpanel. Taket är ett sadeltak med röda tegelpannor (bild 15). På andra sidan ån från mejeriet finns isdammarna bevarade. Anläggningen består av jordvallar och lämningar efter luckor som tidigare dämt vattnet i hålldammar (bild 17 & 18). Äppelodlingen bedrivs än idag vid isdammarna, och en kvarnsten står uppställd vid äppelträden och fungerar som ett bord (bild 19).

Kulturhistorisk värdering

Sågverket med beståndsdelar

Sågverket är välbevarat exteriört och ger en förståelse för hur vattnet brukats som kraftkälla vid sågning. Relationen mellan byggnaden och vattnet är fortfarande tydlig. Interiört finns ingenting bevarat från sågverket, förutom de drivhjulen från den centrala remdriften, vilket påverkar den teknikhistoriska förståelsen negativt.

Dammen och vattenvägarna

Relationen till vattnet är tydlig, och vattnet har varit avgörande för gårdens läge och för att driva samtliga verksamheter. Fallet är påtagligt och ån är tydligt rätad samt stenskodd vilket visar på topografins betydelse och människans kontinuerliga bruk av landskapet. Intaget vid sågverket och

kraftverket samt mejeriet och de bevarade isdammarna ger en historisk förståelse för hur vattnet nyttjades både som kraftkälla och som råvara.

Helhetsmiljön

Det kulturhistoriska värdet av Bubbetorps gård ligger i den välbevarade helhetsmiljön. Som sammanhållen miljö förmedlar gården en förstälig bild av en större gård där närheten till vatten varit utgångspunkt för den mångfasetterade verksamheten som bedrivits där, främst under 1800- och 1900-talet. Gårdens långa historia visar på ett kontinuerligt bruk av vattnet. Platsens långa historia som mötespunkt är även den intressant, då gästgiveriet har anor sedan 1600-talet.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Platsen är tillgänglig för en bred allmänhet vilket stärker motiven för ett bevarande. Vid åtgärder bör helhetsmiljön bevaras intakt och relationen mellan byggnaderna och vattnet bevaras. Om åtgärder kan göras i befintliga utskov i dammvallen är detta att föredra. Om utrivning av dammvallen är nödvändigt bör så mycket som möjligt av sidorna bevaras för att bidra till en fortsatt läsbar kulturmiljö.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Dammbyggnaden med mangårdsbyggnaden t.h. i bild.

Bild 2. Stenbron uppströms dammbyggnaden. Gästgiveriet i bakgrunden.

Bild 3. Dammbyggnaden med fisktrappan i trä vid utskovet.

Bild 4. Utskovet med spettluckor med ståndare, ramar och luckor i trä..

Bild 5. Sågverksbyggnaden är byggd i skiftesverk har en tydlig relation till vattendraget.

Bild 6. Sågverksbyggnaden i bildens bakgrund.

Bild 7. Senare tillbyggnad i förgrunden, troligtvis tillkommen då turbin installerades.

Bild 8. Rester från det tidigare turbinrummet.

Bild 9. Den stenskodda ån rinner genom gården.

Bild 10. Sågverksbyggnaden t.h. i bild.

Bild 11. drivhjul i taket är det enda som finns bevarat av sågverkets interiör.

Bild 12. Kraftstationen i mitten av bilden.

Bild 13. Intaget till kraftstationen är kulverterat och löper under mark från dammbyggnaden.

Bild 14. Byggnaden står på en betonggrund och utloppet sker direkt i huvudfåran.

Bild 15. Mejeriet finns bevarat och står mittemot de tidigare isdammarna som förstår mejeriet med is.

Bild 16. Det nedbrunna bränneriet. Idag finns endast grunden bevarad.

Bild 17. Isdammarna fylldes med vatten som sedan skars upp i stora isblock. Jordvallarna syns i bildens överkant.

Bild 18. Intaget till isdammarna reglerades med luckor, vilket idag är utrivna. I bakgrunden syns äppelodlingen.

Bild 19. En kvarnsten vid äppelodlingen vittnar om den tidigare kvarnverksamheten på gården.

Historiska dokument, kartor och bilder

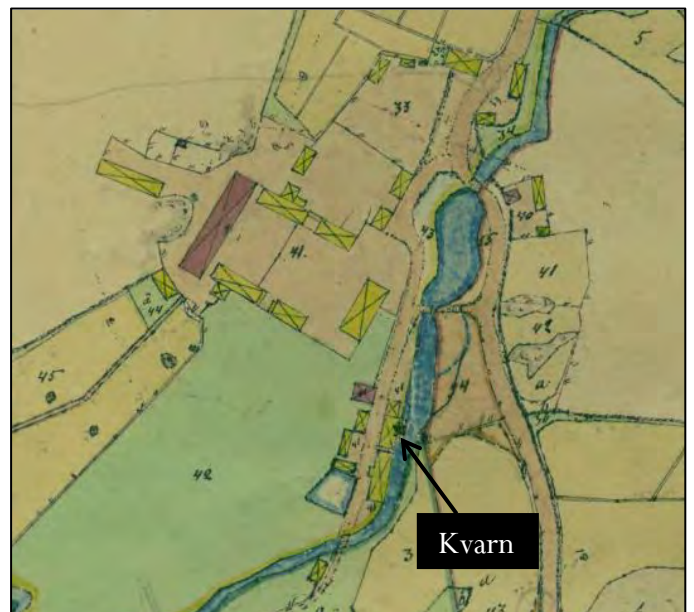
Historisk karta 1. En karta från 1752 visar Bubbetorps gård invid Silletorpsån. En kvarn är utmärkt på åns östra sida. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1752.

Historisk karta 2. På storskifteskartan från 1794 finns Bubbetorps kvarn utritad på den västra sidan av ån. Ytterligare en kvarnbyggnad finns utritad i den östra åfåran. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1794.

Historisk karta 3. Enskifteskartan från 1815 visar kvarnen t.h. om gården. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1815.

Historisk karta 4. Bubbetorps gård avbildad på en karta från år 1867. Sågverksbyggnaden är ännu inte uppförd. Kvarnen är belägen på åns västra sida. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1867.

Historisk karta 5. T.v. syns Bubbetorps gård på Häradsökonomiska kartan. Nu är sågverksbyggnaden uppförd. Rikets allmänna kartverks arkiv, 1915-1919.

Historisk bild 1. Bubbetorp gästgiveri. Foto taget tidigt 1900-tal. Foto: Rödebys hembygdsförening.

Historisk bild 2. Mangårdsbyggnaden under tidigt 1900-tal. Framför mangårdsbyggnaden syns dammvallen med luckor. Foto: Rödebys hembygdsförening

3. Kassabro kvarnar (vandringshinder)

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1800-talets början med äldre lämningar
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 261, bevakningsobjekt: småindustri- område. Bedöms efter inventeringen vara fornlämning. Rödeby 97, övrig kulturhistorisk lämning: bro. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Den övre och nedre dammbyggnaden med vattenspegel, intagsrännan, kvarngrunden, turbينrummet, den stenskodda utloppskanalen, såglämningen, stentrappan.
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar om såg- och kvarnverksamhetens nyttjande av vattenkraft under 1800- och 1900- talet. Äldre lämningar berättar om ett kontinuerligt bruk av platsens topografi.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet

Namnet Kassabron ska enligt sägen ha uppkommit då danskarna under flykt från svensken gömde sin krigskassa under bron.²⁵ En mer trolig förklaring är att bron fått namnet efter fiskeredskapet kase.²⁶ En mölla i Västra Rödeby nämns i 1624-års prästrelation. Det rör sig sannolikt om en skvaltkvarn då den knappt kan användas under vare sig höst- eller vårflöden och ingen årlig skatt betalades för kvarnen. Kvarnens exakta läge vid denna tid är okänt.

Tre kvarnar vid Västra Rödeby avbildas på storskifteskartan år 1786 (historisk karta 1). Enligt kartan tillhörde Kassabro kvarn Ekegården i Östra Rödeby medan kvarnen i norr (märkt på kartan *qvarn till nr 33 & 34*) och kvarnen i söder (märkt på kartan *qvarn till nr 32*) tillhörde Västra Rödeby. På 160 år är det rimligt att kvarnen som omnämns 1624 förfallit och ersatts med en ny. På platsen av en av de båda Västra Rödebykvarnarna på 1786 års karta bör 1624 års mölla sannolikt ha legat.

Kassabro kvarn nämns i husförhörlängderna år 1755, då Nils Persson är mjölnare. Den sist stående kvarnbyggnaden vid Kassabro uppfördes i början av 1800-talet i en våning. Kvarnen hörde till Ekegården fram till år 1880. År 1890 nämns även såg och spånhyvel vid kvarnen. År 1902 installerades turbindrift som drev både kvarnen och sågen.²⁷

År 1913 tillkom ytterligare två våningar och ett nytt kvarnverk installerades år 1930. Vattenfallet på 6 meter drev kvarnen under 8 månader om året och vattenkraften kompletterades med tillskottskraft från en råoljemotor. Under 1940-talet drevs kvarnverket av två turbiner och bestod av två par stenar, en valsstol och fullständigt rensverk. Elektrisk belysning från eget kraftverk fanns även under 1900-talets mitt. Sågverksrörelsen bedrevs jämsides kvarnverksamheten och sysselsatte två personer.²⁸ Att arbeta på sågverk var ett hårt och fysiskt arbete, plankorna staplades för hand innan kranar introducerades. Fotografier från 1920-talet visar även hur barn hjälpte till med arbetet (historisk bild 2). Sågbyggnaden syns även på ett foto, troligtvis även det från 1920-talet. Sågbyggnaden hade ett öppet intag för stockar så att de lätt kunde lyftas in och sågas till virke (historisk bild 3 & 4).

Ett fotografi från 1900-talets andra hälft (historisk bild 5) visar kvarnbyggnaden hur den såg ut innan branden. Kvarnen var byggd i två våningar

²⁵ http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s2kx001/121214c1/p4/0000129a.pdf

²⁶ Ingrid Andersson & Kurt Andersson (red.), *Det svunna Rödeby. D. 3, Östra Rödeby*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2003, s.30.

²⁷ I. Andersson & K. Andersson 2003, s. 31.

²⁸ Jacob Winning (red.), *Svenska kvarnar*, Svenska Yrkesförl., Hälsingborg, 1940, s. 370.

med inredd vind, fasad i röd träpanel med ett sadeltak täckt med tegelpannor. Fönstren var spröjsade och i takfallet satt fyra takkupor. Av kvarnarna i Västra Rödeby var Kassabro kvarn i drift längst. År 2002 brann kvarnen och sågen ned. Kvarnen var fortfarande i funktionellt skick vid branden.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnmiljö

Kassabro kvarn- och såglämning utgör en tydlig lämning efter en tidigare kvarn- och sågverksamhet. Vid lämningen finns en överfallsdamm med ett platsgjutet betongkrön (bild 1). Tre spettluckor med luckor och ståndare i trä och ram av stål sitter vid intaget (bild 4). Intaget löper genom en träränna (bild 2 & 5) till turbinrummet där det tidigare på samma plats suttit ett överfallshjul. Turbinrummet är av platsgjuten betong och tillkommen någon gång under 1900-talet (bild 6). Turbinen är idag försvunnen.

Kvarngrunden finns bevarad efter branden och ligger invid turbinrummet (bild 8). Grunden är i murad gråsten och cirka 15 x 8 meter (N-S). Och relationen till vattnet som energikälla är fortfarande förståelig. Strax nedströms kvarnen finns en såglämning efter den tidigare sågverksamheten bestående av drivaxlar, drivhjul och sågblad (bild 10-15). Sågen drevs med remdrift och på så sätt överfördes energin från turbinen (bild 7, 13 & 14).

Utløppskanalen är grävd och stensködd och löper cirka 90 meter lång och är 0,5-1 m hög (bild 16).

Uppströms Kassabro kvarn finns ytterligare en dammkonstruktion. Det är en mindre överfallsdamm i trä med en träbro över dammkroppen (bild 20). Vid den övre dammen finns även en stentrappa som troligtvis använts för tvätt eller bad (bild 22). Inga spår finns kvar efter kvarnen som finns utmärkt vid den övre dammen på 1786-års karta. Ingen lämning finns heller bevarad från kvarnen nedströms Kassabro kvarn, som finns utmärkt på 1786-års karta.

En möjlig husgrund finns på den nuvarande mölleön²⁹ men ingen information om lämningen har hittats i kartmaterialet (bild 17 & 18). Möjligtvis rör det sig om en mindre byggnad, eller en äldre lämning som lämnats utanför kartmaterialet.

Norr om Kassabro kvarn står Kassabron (bild 21). Bron är registrerad i FMIS som övrig kulturhistorisk lämning då det är vid detta läge, enligt sägnen, som en krigskassa skulle ha varit gömd. Bron har ett valv av huggna stenar och det övre partiet är cementsat. I mitten av valvet, i dess övre del, finns en

²⁹ Mölleö syftar på ön som finns mellan huvudfåran och en grävd eller naturlig utløppskanal.

inskriftion: 1926. Fundament från den äldre bron som stod på samma plats innan den byggdes om 1926 hade två stenvälv i otuktad sten.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnen med beståndsdelar

Lämningen vittnar om förädlingsanläggningar från 1800-talet och vikten av vattenkraft för att driva verksamheten. Vattnet har brukats som energikälla vid mjölmalning och sågning, dessa verksamheter samverkade ofta och nyttjade samma fall. Grunden efter kvarnen är tydlig och sambandet mellan vattnet och lämningarna är läsbart. Att endast grunden är stående påverkar den teknikhistoriska förståelsen negativt, men förbindelsen mellan turbinen, kvarnen och sågen är fortfarande förståelig-

Dammen och vattenvägarna

De två dammarna är viktiga för förståelsen av den tidigare verksamheten. Det topografiska läget lämpar sig väl för kvarnverksamhet, vilket även syns i det historiska kartmaterialet där flera kvarnar tidigare legat vid denna plats. Vattenvägarna är tydliga där intaget, den grävda utloppskanalen, och stenskoningen är viktig för förståelsen av platsens tidigare funktion. Stentrappan vid den övre dammen visar på hur vattenmagasinen vid kvarnar och sågar ofta var lämpade för bad eller tvätt.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön kring Kassabro kvarn visar på en lång kontinuitet med ett topografiskt läge väl lämpat för kvarnverksamhet. Flera lämningar finns inom området från 1600-1900-talet som visar på hur kvarn- och sågindustrin utvecklats under seklen där vattenkraften hela tiden har varit avgörande.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Aktuell åtgärd för fiskvandring vid Kassabro kvarn är antingen en utrivning av den nedre dammen eller ett omlöp. Ur kulturmiljösynpunkt är ett omlöp att föredra vid Kassabro kvarn. Detta bör anläggas åfårens västra sida för att undvika lämningen efter kvarnen och sågen. Att relationen mellan vattnet, kvarnen och sågen bevaras är viktigt för förståelsen av den tidigare verksamheten.

Vid den övre dammen föreslås antingen utrivning, ett v-format utskov eller ett omlöp. Vid den övre dammen finns färre bevarade lämningar, dock är det viktigt att en utrivning av den övre dammen inte orsakar en negativ påverkan på den nedre dammen och kvarn- och såglämningen nedströms. Ur kulturmiljösynpunkt är ett v-format utskov att föredra framför en utrivning.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Överfalls dammen med intaget med spetluckor i förgrunden.

Bild 2. Intaget går genom et träränna till turbinrummet.

Bild 3. Intaget t.h. i bild och dammen i förgrunden.

Bild 4. Vid intaget sitter spetluckor.

Bild 5. Intagsrännan finns fortfarande bevarad.

Bild 6. Turbinrummet i betong t.v. i bild.

Bild 7. Turbinrummet med drivhjul för central remdrift.

Bild 8. Turbinrummet och kvarngrunden.

Bild 9. Överfallsdammen vid Kassabro kvarnlämning.

Bild 10. Såglämningen t.h. i bild med turbinrummet i bakgrunden.

Bild 11. Såglämningen och utloppskanalen som idag är torrlagd.

Bild 12. Sågblad från den tidigare sågverksaheten.

Bild 13. Drivhjulet vid sågen, drevs via remdrift från turbinen.

Bild 14. När bild på drivhjulet vid turbinen.

Bild 15. Såglämningen.

Bild 16. Den grävda och stenskodda utloppskanalen.

Bild 17. En möjlig husgrund påträffades på mölleön.

Bild 18. Närbild på lämningen på mölleön.

Bild 19. Fallet vid den övre dammen.

Bild 20. Den övre dammbyggnaden vid Kassabron.

Bild 21 Kassabron, en stenbro med ett valv.

54 Bild 22. Trappa för bad eller tvätt.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På en storskifteskarta från år 1786 finns tre kvarnar utritade i området. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1786.

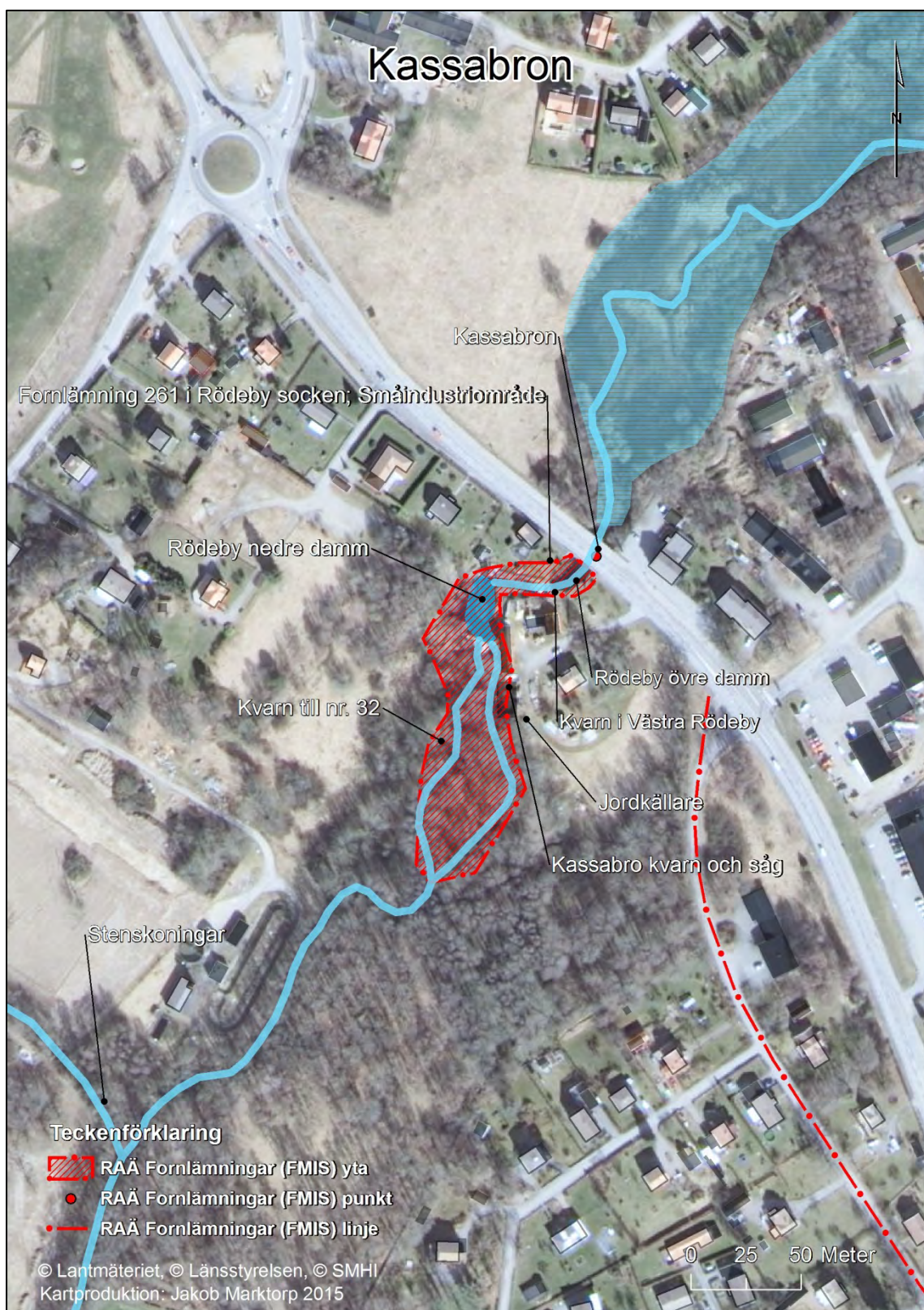
Historisk bild 2. Sågverksarbetare vid Kassabro såg. Foto: Stefan Lundins bildarkiv.

Historisk bild 3 & 4. Fotografiet visar arbetare framför den långa sågverksbyggnaden. Även barn poserar på bilden och var med under arbetsdagen. Foto: Stefan Lundins bildarkiv.

Historisk bild 5. Kassabro kvarn under 1900-talets andra hälft. Foto: Rödebys hembygdsförening

4. Elinebergs kvarn

<i>Kommun, socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1800-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Utløppskanalen, mölleön, stenskoningar längs huvudfåran, bostadshusets äldre grund och läge invid vattnet.
<i>Kärnvärden:</i>	Småagrar anläggning som vittnar om de tidigindustriella verksamheterna längs Silletorpsån.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

I enskifteskartan över Östra Rödeby från år 1809 (historisk karta 1) återges dammvallen tillhörande Elinebergs kvarn på den västra stranden på Mos ägor³⁰. Elinebergs kvarn finns även med i Häradsekonomiska kartan från år 1915-1919. Vid storskiftetiden delade Bubbetorpsån (Silletorpsån) Rödeby socken i två delar – den västra och östra delen. Åns årsvariation gjorde intilliggande marker fruktbara och användes ofta som ängsmader³¹.

År 1845 arrenderade fabrikören Swen Holmberg ett markområde kallat badstuguängsbacken i sydöstra hörnet av hemmanet Mo. Men i samband med Swens bortgång köpte Johannes Pettersson från Linneryd området vid Elinebergs kvarn år 1878. Samtidigt köpte Johannes rättigheten att dämna vatten i Silletorpsån för att driva ett vattenverk. Vid Johannes förvärv ändrades namnet på kvarnen till Elinebergs (Linneberg) kvarn, vilket sannolikt har att göra med att Johannes kom från Linneryd.

År 1879 avstyckades en större del av kvarnområdet och kvarnen såldes år 1887 till Olof Olsson som bedrev kvarnverksamhet till år 1895 då familjen emigrerade till Amerika. Samma år brann boningshuset till kvarnen ner och kvarnverksamheten upphörde³². Boningshuset byggdes upp igen år 1920 men har under senare delen av 1900-talet förfallit och rivits. Av kvarnen finns endast grunden bevarad. Ett bostadshus har byggts på den äldre kvarngrunden av nuvarande ägare Mattis Maurin på 2000-talet.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Söder om järnvägsstationen i samhället Rödeby, Rödeby socken, ligger Elinebergs kvarn. Det finns idag ingen kvarnverksamhet på platsen och den äldre kvarnbyggnaden har byggts om till bostad efter en brand (bild 1). Fördämningen är likaså borta och Silletorpsån forsar fritt vid sidan av Elinebergs kvarn (bild 2 & 4)). Av den äldre byggnaden finns grunden i murad sprängd gråsten som uppfördes år 1909. Tidigare stod även ett boningshus i gulmålad träpanel på tomten.

Då kvarnen fortfarande var verksam fanns ett hjulhus med hjulaxel mellan det kallmurade stenfästet vid mölleön och kvarnbyggnaden i det hål som har murats igen med tegel. Kvarnverket drevs av ett underfallsvattenhjul. I anslutning till kvarnbyggnaden finns rester av en murad dammvall (bild 3).

³⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, enskifte 1809, Rödeby socken, Östra Rödeby nr 1-3, s. 2.

³¹ Lantmäteristyrelsens arkiv, storskifte 1786, Rödeby socken, Rödeby Västra nr 1-3, aktnr. I31-31-32:2, s. 6.

³² Inga Bergström & Jan Hammar, *Näringslivets guldålder i Rödeby socken*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2014, s. 15.

Och nedströms är utloppskanalen stenskodd. Det går i områdets topografi att skönja den tidigare uppdämningen i området. Om den äldre uppdämningsrättigheten vittnar inristade märken i flera stenar.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnad med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är väsentligt förändrad vilket bidrar negativt till miljöns läsbarhet, men miljön är fortfarande förståelig som kvarnplats vilket förstärks av den bevarade kvarngrunden. Byggnadens topografiska läge i relation till vattnet är intakt; vilket är positivt för förståelsen av den tidigare kvarnverksamheten.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen är inte bevarad, vilket även betyder att vattenmagasinet och fallet är borta. Vattenvägarna är otydliga men stenskoningar och markeringar i stenar vittnar om dammens tidigare funktion i kvarnmiljön.

Helhetsmiljön

Av kulturhistoriskt värde är helhetsmiljön där kvarnbyggnaden i relation till den utrivna dammen och stenskoningar förmedlar de mest grundläggande beståndsdelarna i en äldre kvarnmiljö. Vetskapen om tidigare hävd såsom platsen som kvarnplats, kvarnplanen och kvarnholmen ger ytterligare pedagogiska värden kopplade till Elinebergs kvarn och agrara tidigindustriella verksamheter längs Silletorpsån.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

I dagsläget är inga åtgärder aktuella vid Elinebergs kvarn. Vid framtida åtgärdsbehov är det viktigt att de spår som finns bevarade från kvarnverksamheten fortfarande är läsbara. Stenskoningar vid åkanten och mölleön är särskilt viktiga för förståelsen av platsen. Åsträckan nedströms kvarnen är eventuellt rensad på sten för bakvattnet. Vid eventuell återföring av sten bör en diskussion med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion tas.

Bilder av miljön 2014

Bild 1 Elinebergs kvarngrund med påbyggnad.

Bild 2. Nedströms kvarnen, vid kvarnholmen och den goda ängsvallen.

Bild 3. Rester efter det kallmurade dammfundamentet

Bild 4. Silletorpsån sett nedströms från kvarnen.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Enskifteskartan över Östra Rödeby år 1809 visar dammvallen till Elinebergs kvarn. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1809.

5. Mo kvarn

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona, Rödeby
<i>HARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	Innan 1725
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 252, uppgift om: kvarn. Stenmuren och rännan bedöms efter inventeringen vara fornlämning. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Den långa stenmuren väster om åfåran, rännan
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar om skvaltkvarnarnas utbredning i socknen och därigenom på ett kontinuerligt nyttjande av vattenkraft.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Omnämns redan 1624. Sannolikt en skvaltkvarn, då den ej är skattlagd och knappast kan nyttjas ens vid vår- och höstflöden. Finns med på en karta från år 1725 (historisk karta 1) och även på en karta år 1822 (historisk karta 2) som ett kvarnfall till Mo. Uppges inte 1845, när skattlagda kvarnar uppräknas.³³ I övrigt har inga uppgifter om kvarnen hittats.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Själva kvarngrunden har inte återfunnits varken vid fältarbetet 2014 eller av fornminnesinventeringen. Däremot finns de förfallna resterna av en ränna och en förfallen stenmur längs en lång sträcka av den västra sidan på ån. Ån verkar här ha rensats på sten för att öka farten på vattnet.

På den östra sidan finns också flera mindre stenmurar. Dessa har hägnat in åker eller äng, troligen till torpet Högalund, som ligger österut på andra sidan järnvägen.

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Spåren efter kvarnverksamheten är få. Platsen har ingen tydlig kulturhistorisk kontext och dess funktion är därmed svårläst. Stenmurarna och de tydliga rännorna är det enda som vittnar om platsen som kvarnplats och utgör således värdebärande beståndsdelar. I ett större sammanhang vittnar platsen om skvaltkvarnarnas utbredning i socknen och längs Silletorpsån.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Inga planer föreligger för vattenåtgärder i miljön. Vid ingrepp så bör hänsyn visas de synliga lämningarna, för att miljön inte helt ska förlora sitt sammanhang. Grunden till kvarnen är en fornlämning även om den ännu ej återfunnits. Åtgärder i närheten av platsen för kvarnen kräver därför samråd.

³³ Bergström, Hammar & Johansson (red.) 2001, s.29.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Mo kvarn ligger vid bokstaven L. En lite större yta precis norr om kvarnen, tyder på någon form av fördämning.

Lantmäteristyrelsens arkiv, 1725.

Historisk karta 2. På platsen är bara utritat en markering och ett kvarnfall. Att ingen kvarnbyggnad är utritad som vid Skrape kvarn en liten bit åt norr, talar för att det rör sig om en skvaltkvarn.

Kartbilaga

Se Rödebyholm / Skrape kvarn.

6. Rödebyholm/Skrape kvarn (vandringshinder)

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>KARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	Kvarn på platsen senast 1624. Senaste kvarnen byggdes i början av 1800-talet och byggdes ut på 1850-talet.
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 207, Fornlämning: kvarn. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Den grävda och stenskodda kanalen, de två dammvallarna, kvarngrunden och ålkistan.
<i>Kärnvärden:</i>	Komplex miljö med flera årsringar från 1600-1900-talet. Berättar framförallt om 1800-talets småagrara anläggningar, kvarnarnas betydelse i bygden, och tidig elektrifiering.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

År 1624 var Rödebyholm ett torp och hette då Skrape. Redan då hörde en mölla till torpet, exakt var är inte känt, men sannolikt i närheten av den senaste kvarnen. Det rörde sig troligen om en skvaltkvarn, då den inte var skattlagd eller knappt kunde användas ens vid vår- och höstflödena.

År 1698 nämns kvarnen som Skrape kvarn i samband med en gränstvist.³⁴ Vi vet särdeles mycket om kvarnen år 1762. Då låg gården Skrape ute till försäljning och annonsen beskriver alla byggnader och de kvalitéer gården besatt under 1700-talets mitt. Kvarnen benämndes då som en skattlagd mjölkvarn och hade två stenpar. Kvarnen uppgavs ha tillräckligt med vatten för att gå hela året. Möjligen rör det sig om en liten överdrift både vid försäljningen. År 1762 fanns det sannolikt redan en damm anlagd för att kunna bedriva verksamheten nästan hela året. Enligt försäljningsannonsen fanns det dessutom utrymme för att anlägga fler vattenverk, såsom hammare för smide eller ett stampverk.³⁵

Den äldsta kartan över Skrape som visar kvarnen är från skattdrägningen av gården år 1822 (historisk karta 1). I grova drag är området runt kvarnen sig likt, åkern väster om kvarnstället och vägen som snirklar sig runt är bevarade. Själva kvarnstället delades dock i två delar av en åfåra i nord-sydlig riktning och som slutligen krökte av österut för att återförenas med Silletorpsån. Öster om åfåran bildades en liten ”ö” där det låg ett hus. Troligen utgjorde detta hus ett bostadshus åt mjölnaren. Snett mittemot låg, på den västra sidan av åfåran, kvarnen. Precis norr om kvarnen var åfåran lite bredare på kartan, möjligen på grund av att en mindre fördämning. År 1843 bytte Skrape namn till Rödebyholm.

1845 ansökte ägaren till Rödebyholms gård om att få anlägga ett tredje par med kvarnstenar. Det är inte fråga om malning för gårdens eget behov utan för kommersiellt behov. Ägaren, major Palander, bedömde att det fanns nog med vatten för att driva kvarnparet halva året och som mest 80 tunnor spannmål årligen. I samband med ansökan beskrevs kvarnen och dammvallarna. Själva kvarnhuset var 19 alnar långt, 12 alnar brett och 4 alnar högt (11,3m x 7,1m x 2,4m³⁶) och uppbyggt av gran-och furutimmer liggandes på ekefotträd och stenfot. Taket bestod av bräder och papp och väggarna var i panel målade med oljefärg. Kvarnstenarna drevs av två stycken

³⁴ Bergström, Hammar & Johansson (red.) 2001, s. 29.

³⁵ Svensson 1977c, s. 200ff.

³⁶ I resten av texten om Rödebyholms/Skrape kvarn har alntalet bytts ut mot metersystemet för att underlätta för läsaren.

överfallsvattenhjul med en diameter på drygt 3 meter. En överbyggnad skyddade hjulen mot väder och vind.³⁷

De två dammvallarna beskrevs samtidigt med kvarnen. Den södra dammvallen var 9 meter bred med två stycken luckor, en flodlucka och en dammlucka. Dammluckan ledde till kvarnrännan som är bevarad än idag. Det första vattenhjulet satt 12,5 meter in från rännans början och det andra ytterligare tre meter nedströms.

Den norra dammvallen beskrevs som den egentliga dammen och måste alltså ha varit den viktigaste. Själva vallen var nästan 21 meter lång och 2 meter bred. Denna dammvall är uppförd av sten med ett träflake och fem flodluckor. Från flodstocken ska luckorna ha varit ca 65 cm höga. Till årännan har det suttit en dammlucka,³⁸ troligen på samma ställe som idag. Denna åränna har också gått till kvarnen.

Nästa karta över platsen är från år 1882 och upprättades i samband med att mark exproprieras för järnvägen (historisk karta 2). Åfåran på denna karta var mer rak och nästan helt i nord-sydlig riktning. Åfåran hade alltså rätats och även stensköts. Rännan fylldes igen på 1950-talet, efter ett drunknings-tillbud.³⁹ På kartan redovisades endast ett hus och detta mitt på och över åfåran, vilket indikerar att det rör sig om en kvarn eller såg.

Rimligen borde det finnas fler byggnader på platsen, exempelvis en bostad åt mjölnaren. Den kvarn som låg vid den södra dammvallen, enligt uppgift uppförd redan i början av 1800-talet och borde ha syns på kartan. Troligen har kartan förenklats då det varit järnvägens sträckning och dess närmsta omgivning som varit i fokus. På kartan syns även åfåran har dragits om och rätats norr om kvarnområdet på en sträcka av knappt 200 meter.

Nästa karta upprättades år 1915 i samband med att kvarnfastigheten styckades av från Rödebyholms gård (historisk karta 3). Kvarnen låg då på västra sidan av ån, vid den sydliga dammvallen. På kartan syns också den överbyggnad över vattenhjulen som tidigare ser ut att ha gått ut i ån. Detta var på en annan kvarnplats än den som finns utritad på 1882 års karta.

I samband med bokverket Svenska kvarnar besökte författarna under 1930-talet landets alla kvarnar och pratade även med ägarna. Rödebyholms kvarn uppges då vara byggd i början av 1800-talet och tillbyggd till tre våningar

³⁷ Bergström, Hammar & Johansson (red) 2001, s.29.

³⁸ Bergström, Hammar & Johansson (red) 2001, s.29.

³⁹ Muntlig uppgift från boende, Liljekvist.

senast på 1850-talet. Dessa uppgifter borde vara riktiga och antagligen har kvarnen funnits 1882, men ej redovisats på kartan. Då författarna besökte kvarnen hade den återigen bara två stenpar, efter nästan hundra år i drift har stenparen troligtvis bytts ut ett par gånger.⁴⁰ Vid besöket fanns också en valstol, korngrynsverk och fullständigt rensverk. Driften hade moderniserats med nio månaders drifttid från vattenhjul och -turbine. När vattnet sinade fanns reservkraft från en 25-hästares råoljemotor.⁴¹ Förutom att mala mjöl bedrevs även såg och lådfabrikation. Detta sysselsatte tre man.⁴²

Under 1900-talets början förvärvades Rödebyholms kvarn av Hejetorp gårds dåvarande ägare August Danielsson som under 1920-talet lät anlägga ett kraftverk vid kvarnen. Kraftverket försåg Hejetorp gård och centrala Rödeby med elektrisk belysning.⁴³

På platsen finns det också en ålkista. Redan under 1700-talet uppges det att ålfiske förekom i Silletorpsån men det är obekant exakt hur gammal ålkistan vid Rödebyholm är. År 1762 hade Skrape gård dessutom två stycken rudedammar, deras exakta läge är dock oklart.⁴⁴

Verksamheten vid kvarnen lades ned år 1946.⁴⁵ Själva kvarnen stod och förföll och revs slutligen under mitten av 1950-talet.⁴⁶

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Den norra dammvallen (bild 2) är utriven och utgörs av förfallna stenkonstruktioner på ömse sidor om ån. Lämningen efter dammvallen har inte uppmärksamats i fornminnesregistret, inte heller återfinns den i de historiska källorna. Stämmer tolkningen som dammvall är den alltså troligen från 1700-talet eller äldre.

Den mittersta dammvallen (bild 4 & 5) är den dammvall som räknas som den huvudsakliga dammvallen år 1845. Dammvallen är idag bevarad till 1 meters höjd och består av kallmurade tuktade, 0,4 meter, stora stenar. Vid östra delen av dammvallen finns en sluttande delvis stenlagd kant. Enligt fornminnesregistret har detta tolkats som en möjlig husgrund. En annan förklaring är att här istället skulle vara resterna av en tidigare fiskväg.

⁴⁰ Eller så gick Palanders ansökan aldrig igenom.

⁴¹ Winning (red.) 1940, s.379.

⁴² Winning (red.) 1940, s. 379.

⁴³ Monica Bergman (red.), *Det svunna Rödeby. D. 4, Hemmanen Västra Rödeby, Ålabäck, Johannesberg och Hejetorp*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2004, s. 61.

⁴⁴ Svensson 1977c, s. 200ff.

⁴⁵ Fornminnesregistret, RAÄ-nummer Rödeby 207, <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, 2015-01-19.

⁴⁶ Muntlig uppgift från boende, Liljekvist.

Resterna av vad som möjligen varit en husgrund (bild 3) finns strax uppströms den mittersta dammvallen, på åns östra sida. Bevarade ovan mark är endast den norra och östra sidan av grunden. Befintligt stenblock har använts i anläggningens nordöstra hörn. (Ca 1,5 m x 1 m bevarat i sida, 0,3 meter hög). Endast ett skift bevarat av fältsten. Mellan stenarna finns mindre stenar inskolade vilket tyder på att det är en husgrund. Den tidigare byggnaden har en okänd funktion och ålder.

Strax nedströms den mittersta dammvallen löper en stensatt ränna (bild 5) i en båge på den södra sidan av ån. I dess början sitter en dammlucka och i dess ände en ålkista. Här ska enligt uppgift den igenfyllda åfåran ha sitt inlopp. Ålkistan (foto 8) är välbevarad och går att bruka. Så länge ålkistan behålls i sitt skick har den ett kulturhistoriskt värde.

Vid den mittersta dammvallen korsar en enkel bro Silletorpsån (bild 1). Bron vilar på ett stenfundament bestående av kallmurade stenar (8 m l, 1,2 m br och 1,5 m h). I fornminnesregistret har brofundamentet tolkats som resterna av en dammvall, men det finns ingen ytterligare information som pekar på detta. Troligen har det varit menat som en bro från början, men den har haft en annan broöverbyggnad innan den nuvarande.

Redan på den äldsta kartan över området ser man en åfåra som löper över kvarnplatsen. De äldsta kvarnarna verkar ha utnyttjat denna åfåra. Idag är den igenfylld och dess utsträckning är endast uppskattad. Det verkar som om den senaste kvarnen på platsen har nyttjat både kraften från denna åfåra och huvudfåran.

Enligt 1882 års karta har det legat en såg eller kvarn strax norr om den senaste kvarnen. Det är dock osäkert vad kartritaren har valt att redovisa på kartan. Inga spår av någon byggnad syns ovan mark idag.

Idag ligger två bostadshus, en lada och ett par uthus på platsen. Ett av dessa har varit mjölnarbostad och uppfördes redan under 1800-talets början. Byggnaden har dock förändrats kraftigt sedan dess.

Den södra dammvallen (bild 6) ska ha varit nio meter bred med två luckor när den var i drift. Idag återstår en låg tröskel av kallmurad sten.

Kvarngrunden med kvarnränna (bild 7) ligger invid den södra dammen på åns västra sida. Kvarngrunden var svår att se vid besiktningstillfället, men har varit en stor byggnad i två våningar (historisk bild 1). Den östra begränsningen av kvarnrännan är desto mer välbevarad. Denna är ca 20 meter lång, 1-2 meter bred och har en höjd av 1,5 meter. I slutet av begränsningen svänger denna av mot en liten långsmal ö i åfåran. Mängder av sten som har rensats upp ur ån har lagts här.

Ett brofundamet finns nedströms den södra dammen. Vägen dit och från går fortfarande att skönja. Bron finns med på 1915 års karta men är sannolikt äldre.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Resterna av tre dammvallar i olika skick och kvarngrunden med rännan utgör de främsta spåren efter den tidigare verksamheten. De många årsringarna på platsen visar på typografiska förutsättningar som har möjliggjort att vattnet nyttjats som kraftkälla på platsen åtminstone sedan 1600-talet.

Helhetsmiljön

Förutom en mjölnarbostad har alla byggnader rivits. Trots detta finns det en hel del spår från den tidigare verksamheten kvar på platsen. Att så många spår fortfarande finns gör att platsen sammantaget får ett *visst kulturhistoriskt värde*. Kvarnen har också haft en viss betydelse för Rödeby tätort i och med att den tidigt kunde förse samhället med el.

Som enskild lämning har ålkistan ett något högre kulturhistoriskt värde än den sammantagna miljön. Det har funnits mångtaliga ålkistor längs Blekinges vattendrag, men de allra flesta har förfallit, lämnandes mer eller mindre spår efter sig. Ålkistan vid Rödebyholm hålls fortfarande i fungerande skick och är en del av vårt levande kulturarv. För att ålkistan ska behålla detta värde måste den underhållas och allra helst brukas.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Vandringshinder 5. Den nedre dammvallen, har vid biotopkarteringen setts som ett vandringshinder och fått nummer fem. Vallen läcker i kanterna och det kan vara besvärligt för vissa fiskarter att ta sig förbi. Det föreslås att några av stenarna mitt för vallen nedströms tas bort, för att öka vattenflödet. Samtidigt görs en mindre sänkning i mitten av dammvallen, för att ytterligare underlätta för fisken. Läckagen tätas förslagsvis med hjälp av det borttagna stenmaterialet.

Förslaget förefaller som en lämplig kompromiss mellan natur- och kulturvärden. Fiskens vandring underlättas samtidigt som det mesta av dammvallens struktur bevaras. Observera att dammvallen är en fornlämning och att eventuella åtgärder först kräver tillstånd enligt Kulturmiljölagens andra paragraf.

Vandringshinder 6. Två förslag föreslås här. Antingen ett omlöp öster om dammvallen eller ett utrivande av ålkistan. Båda förslagen kommer att skada kulturmiljön i viss omfattning. Strax bredvid dammvallen på åns norra sida,

ligger vad som eventuellt är en husgrund. För att inte skada husgrunden, måste det eventuella omlöpet klämmas ihop mellan denna och husgrunden. En arkeologisk schaktningsövervakning kan också komma att behövas i samband med anläggandet. Detta bekostar i sådana fall exploatören.

Så länge ålkistan underhålls har denna tillsammans med rännan ett högre kulturmiljövärde än de skador ett omlöp på den östra sidan skulle orsaka. Därför föreslås det östra alternativet. Enligt förslagsrapporten ligger det även i markägarens intresse att bevara ålkistan. Skulle däremot ålkistan förfalla så pass mycket att den inte går att restaurera, vore det bättre att skapa omlöpet här.

Ett tredje alternativ, som dock inte föreslås bland åtgärderna vore att göra en öppning i en del av dammvallen. Skulle en sådan göras, gör den sig bäst i ena kanten av dammvallen istället för mitt i. Ett sådant ingrepp skulle dock ha större konsekvenser än liknande ingrepp i den nedersta dammvallen. Detta på grund av att dammvallen vid vandringshinder sex är bevarad till en större höjd. Ett ingrepp skulle visserligen hålla större delen av dammvallen intakt, vilket är bra, men det mesta av den bakomliggande dammspegeln skulle försvinna och bara vid högre vattenstånd skulle dammen ha ett liknande utseende av idag. Ur kulturmiljösynpunkt är därför de två andra förslagen att föredra.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Den norra bron

Bild 2. Den nordligaste dammvallen, på den östra sidan. Båda sidorna böjer sig snett mot varandra. Troligen har denna dammvall haft en svag v-form, med bågen pekande söderut

Bild 3. Den eventuella husgrunden. Grunden är mycket fragmentarisk och något osäker. Observera de inskolade stenarna mellan de större. Detta tyder på att det trots allt rör sig om en husgrund. Grunden kan komma att beröras av det föreslagna omlöpet på öster sida om det norra vandringshindret.

Bild 4. Den mittersta dammvallen. Från de historiska uppteckningarna vet vi att den hade fem flodluckor. Lägg märke till den snett sluttande konstruktionen på den norra stranden. Denna har tidigare tolkats som en husgrund, men frågan är om det inte är fundamentet till en tidigare fiskväg?

Bild 5. Översikt över den mittersta dammvallen som utgör vandringshinder nr. 6 i Silletorpsån. Till vänster om denna ligger den norra rännan som förser den nu underjordiska åfåran med vatten. Rännan har också ett eget utlopp som ses brusa i bilden. Här är en ålkista anlagd.

Bild 6. Den södra dammvallen, kallad vandringshinder 5. Förslagen för att förbättra framkomligheten för vattenlevande organismer är rätt så kompatibla med kulturmiljöhänsyn. Ett ingrepp skulle dock kräva tillstånd enligt Kulturmiljölagens andra kapitel.

Bild 7. Kvarnrännan är fortfarande mycket välbevarad. Rännan kröker av, vilket kan skimtas i bildens högra kant. Rännan ansluter till en delvis konstgjord mölleö, full med sten som rensats från ån för att skapa bättre flöde.

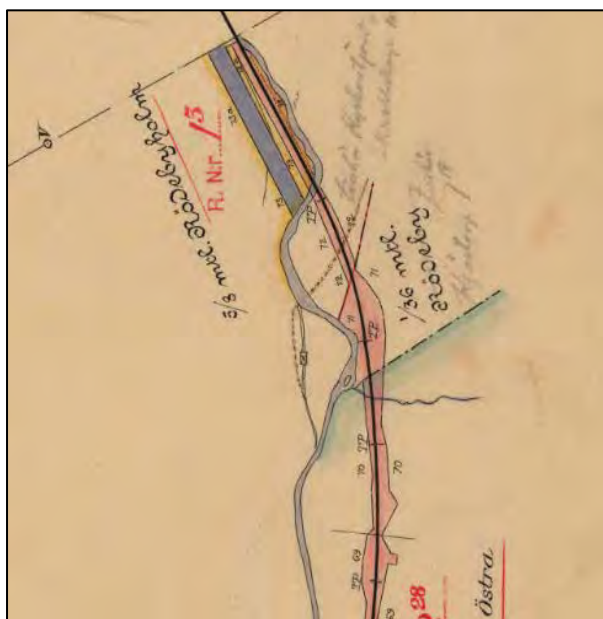

Bild 8. Ålkistan är välbevarad och i fungerande skick. Bör bevaras.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Skattdokument av Skrape gård 1822. Åfåran som nu är kulverterad syns tydligt. Läget på kvarnen skulle kunna passa med det senaste läget. Ett hus mitt emot är antagligen ett bostadshus åt mjölnaren. Byggnaderna i bildens nedre vänstra del hör till Skrape gård. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1822.

Historisk karta 2. Expropriation inför järnvägen 1882. Denna karta har skapat mycket huvudbry. Åfåran löper i nord-sydlig riktning och kvarnbyggnaden ligger mitt på denna. Detta stämmer inte alls med läget för den kvarn som borde ligga där. Möjligen har kartan gjorts schablonmässigt eller har man hoppat över byggnader. Detta skulle förklara avsaknaden av dem. Observera att en lång sträcka av Silleforsån har rätats en bit norr om dammen. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1882.

Historisk karta 3. Från 1915 i samband med en avstyckningen av kvarnfastigheten 1916. Kvarnen har här en överbyggnad ut över ån, möjligen avsyftas den överbyggnad över kvarnhjulen som omtalas 1845. Då borde i och för sig taket gå längs kanalen. Kanske är det dammvallen som har ritats samman med kvarnbyggnaden. Längst i söder syns en bro varav fundamenten på ömse sidor av ån finns kvar. Vid fastighetens norra gräns syns vad som måste vara en av dammvallarna. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1915.

Historisk bild 1. Rödebyholms kvarn under sina glansdagar. Årtal okänt. Foto: Rödebys hembygdsförening.

7. Kestorps kvarn/Lindtorpa kvarn (vandringshinder)

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>KARO:</i>	Siljetorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1867 med tillbyggnad 1922-23
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 199, fornlämning: småindustriområde; Rödeby 201, övrig kulturhistorisk lämning: bro. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Byggnadens exteriör och relation till vattnet, dammbyggnaden med tillhörande vattenmagasin, intagskanalen i betong, den stenskodda utloppskanalen.
<i>Kärnvärden:</i>	Speglar en bred och kontinuerlig användning av vattenkraft för såväl kvarn- som sågverksamhet. Flera årsringar på platsen speglar verksamheten och teknikens utveckling under främst 1800- 1900-tal.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet

En mölla vid Kestorp nämns i 1624 års prästrelation. Troligen rör det sig om en skvaltkvarn då den endast nyttjades under vår- och höstflöden. År 1725 utritadess en kvarn vid Kestorp på en avmätning (historisk karta 1). Kvarnen kallas då Lindtorpa kvarn inom Kecktorpas ägor. Stavningen på gården har varierat under årens lopp, exempelvis benämns gården som: Kecktorpa, Kiesetorp, Kjestor, Kjästorp och Kestorp. Nästa karta som visar Kestorp kvarn är från år 1822, nästan hundra år senare (historisk karta 2). Då finns en kvarn utsatt vid samma läge som Lindtorpa kvarn, nu benämnd Kjästorps kvarn. 120 meter åt sydost är samma år en såg utmärkt, Kjästorps såg. Exakt var 1624 års mölla har legat är oklart.

Kvarnen på 1822 års karta låg längre uppströms än den nuvarande, strax nordost om Rödebyvägens bro över Silletorpsån. Vid 1800-talets mitt fanns tre hemmansägare av kvarnplanen. Vid hemmansdelningen år 1855 sattes en ny kvarnplan till två av gårdarna, vilket då ägdes av bröderna Sven och Håkan Olsson, kvarnplanen finns utritad på lagaskifteskartan år 1857 (historisk karta 3). Den gamla kvarnen behölls av den tredje hemmansägare Petter Pettersson.

Den nya kvarnen bortarrenderades 1862 till skomakaren Johanis Olsson, och jordägarna fick mala sin säd tullfritt. 1867 tog Hans Abramsson över arrendet, i kontraktet gav Håkan Olsson tillåtelse "att utan någon vidare ärsättning updika ett aflopsdike genom min mad upptill det gamla broholet som är jenhävet, så stort som det erfordras för något värks bedrivande bemälte sågström". År 1885 hade all verksamhet övergått till den nya kvarnen, som fortfarande är stående idag. Den ägdes då av mjölnaren Anders Olsson. Enligt uppgifter från Anders Olssons dotterdotter höggs även sten på kvarntomten, vilket exporterades till Tyskland.⁴⁷

Under 1910-talet började kvarnen förfalla på grund av bristande underhåll. 1922 köptes kvarnen av Karl G Jonsson som då renoverade byggnaden och installerade råoljemotor, siktverk och spånhyvel. Jonsson lät även bygga en tredje våning på kvarnen och ett nytt bostadshus. Tidigare hade bostaden legat i samma byggnad som kvarnen. En bro byggdes mellan kvarnens och bostadshusets översta våningar för att förbinda de två⁴⁸

⁴⁷ Inga Bergström, Jan Hammar & Margareta Johansson (red.), *Det svunna Rödeby. D. 2, Hemmanen Rödebyholm, Kestorp och Skärwaboda*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2001, s. 68.

⁴⁸ Bergström, Hammar & Johansson 2001, s. 68.

Under 1940-talet var vattenfallet 3,9 meter vilket drev kvarnen under sex månader per år. Tillskottskraft fanns från en råoljemotor. Kvarnverket bestod av två par stenar, en valsstol och fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte en man, och jämsides bedrevs sågverksrörelse.⁴⁹ Kvarnverksamheten upphörde år 1966.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Dammkonstruktionen vid Kestorps kvarn består av en överfallsdamm med ett dammkrön i platsgjuten betong (bild 1). Ett utskov finns men luckan är utrivnen (bild 13). Idag däms vattnet vid utskovet av en träkonstruktion bestående av stockar. Invid det nuvarande fallet vid dammen finns en lämning efter en äldre dammvall eller brofundament.

Kvarnbyggnaden är uppbyggd i två våningar med inredd vind (bild 2 & 3). Byggnaden är uppförd med regelstomme på murad gråstensgrund och fasaden är klädd med röd locklistpanel. Sadeltaket har en takkupa i det östra takfallet. Fönstren är en blandning av småspröjsade fönster på nedervåningen och moderna tvåluftsfönster i gavelröstet. Vid det norra gavelröstet går en träbro till bostadshuset (bild 5). En modern tillbyggnad är gjord i form av ett garage, även det i trä med fasad i röd locklistpanel (bild 4). Vid inventeringen i november 2014 besöktes inte kvarnen interiört men enligt nuvarande ägare finns en del av interiören bevarad, däribland en spånhyvel och kvarnstenspar. Turbinen finns också bevarad men är inte i driftdugligt skick.

Intaget till kvarnen är av platsgjuten betong (bild 6 & 7). Troligtvis har ett vattenhjul suttit på plats innan turbinen installerades. Utloppskanalen är grävd och stenskodd (bild 9). Öster om kvarnen löper en stenbro över Silletorpsån. Stenbron har tre valv, ett större och två mindre. I den norra delen av bron finns en kvadratisk öppning där vattnet från utloppskanalden flyter ut och möter huvudfåran efter stenbron (bild 10 & 11).

En möjlig lämning finns bevarad från sågen på den nuvarande mölleön. Sågen finns utritad på 1822 års karta. Lämningen överrenstämmed med det historiska kartmaterialet, men är otydlig.

I FMIS finns registrerat en otydlig lämning efter den tidigare kvarnen som ska bestå av en stengrund cirka 5 x 5 meter av otuktade stenar, registreringen är gjord efter ett besök 2012. Vid inventeringen i november 2014 gick det inte att finna den registrerade grunden.

⁴⁹ Winning (red.) 1940, s. 370.

En lämning efter en äldre väg finns vid Silletorpsåns östra sida, nordväst om kvarnen (bild 14, 16 & 17). Sannolikt utgör detta den äldre vägen till kvarnen. Lämningen består av stenskodda vägkanter och löper cirka fyrtio meter lång. Intill vägen, strax norrut, finns ett stenbrott. Troligtvis är det härifrån som stenar har tagits för att sedan huggas på gården vid kvarnen och exporteras.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnen med beståndsdelar

Exteriört är kvarnen i välbevarat skick och har behållit 1920-talets uttryck. De småspröjsade fönstren ger ett tidstypiskt intryck. Interiört finns vissa beståndsdelar bevarade men kvarnen är inte i driftdugligt skick vilket påverkar det pedagogiska värdet negativt.

Dammen och vattenvägarna

Intagskanalen är torrlagd och vattnet löper inte längre genom kvarnen, men relationen mellan vattnet och kvarnen är fortfarande tydlig och läsbar. Dammen, intaget och utloppskanalen är fortfarande intakta.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön kring Kestorp kvarn visar på ett långt och kontinuerligt bruk av vattenkraft. Från den tidigare skvaltkvarnens läge till den större kvarnbyggnaden från 1800-talets mitt visar miljön på kvarnverksamhetens utveckling. Stenbrottet och lämningen efter den äldre vägen skapar en förståelse för hur kvarnarna utgjorde tidiga industrianläggningar där flera verksamheter utöver mjölkvarn förekom, så som sågverksamhet och stenhuggning. Sammantaget ger miljön en bred förståelse för vattenkraftens betydelse från 1600-talet fram till 1900-talets mitt.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Aktuell åtgärd vid Kestorp kvarn för fiskvandring är en konstruktion av stenar som bildar trappsteg vid dammvallens västra del. Ett litet utskov i dammvallen vid stenarna föreslås som åtgärd för att underlätta för fisken. Dammen kommer att sänkas i och med åtgärderna men hur mycket vattenmagasinet och vattenspegeln kommer påverkas vid ett sådant ingrepp är osäkert. Ytterligare ett alternativ är att avlägsna luckorna och således låta vattnet flöda fritt genom utskovet. En grundligare utredning av de två alternativen är nödvändig för att bedöma påverkan på kulturmiljön. Relationen mellan vattnet och kvarnen är viktig ur kulturmiljösynpunkt och bör bevaras vid framtida åtgärder.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Överfallsdammen med utskovet i mitten i bild.

Bild 2. Kestorp kvarn.

Bild 3. Kestorp kvarn. Vattnet leddes genom byggnaden och uttaget finns t.v. i bild.

Bild 4. Ett garage har tillkommit.

Bild 5. En träbro går från kvarnens vind till bostadshuset.

Bild 6. Kestorps kvarn invid Silletorpsån. T.v i bild syns den tidigare intagskanalen.

Bild 7. Närbild på intaget i betong.

Bild 8. Vattnet rinner idag förbi kvarnens tidigare intag.

Bild 9. Den stenskodda utloppskanalen.

Bild 10. Den stenskodda kanalen går under bron och möter därefter huvudfåran.

Bild 11. Stenbron med tre valv och öppning för utloppet.

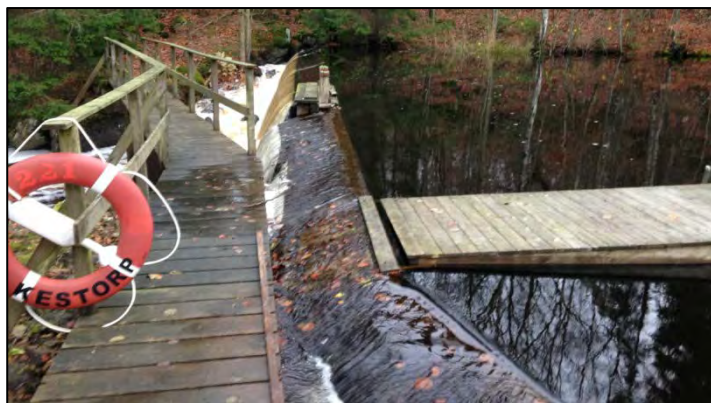

Bild 12. Överfallsfammen.

Bild 13. Utskovet. Luckorna är utrivna men stockar dämmer vattnet.

Bild 14. En äldre väg går genom stenmuren till kvarnen.

Bild 17. Detaljbild på den stenskodda vägkanten.

Bild 16. Vägen sedd från andra sidan ån, med tydliga kanter i huggen sten.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Kestorp kvarn (lindtorpa kvarn) på en geometrisk avmätning år 1725. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1725.

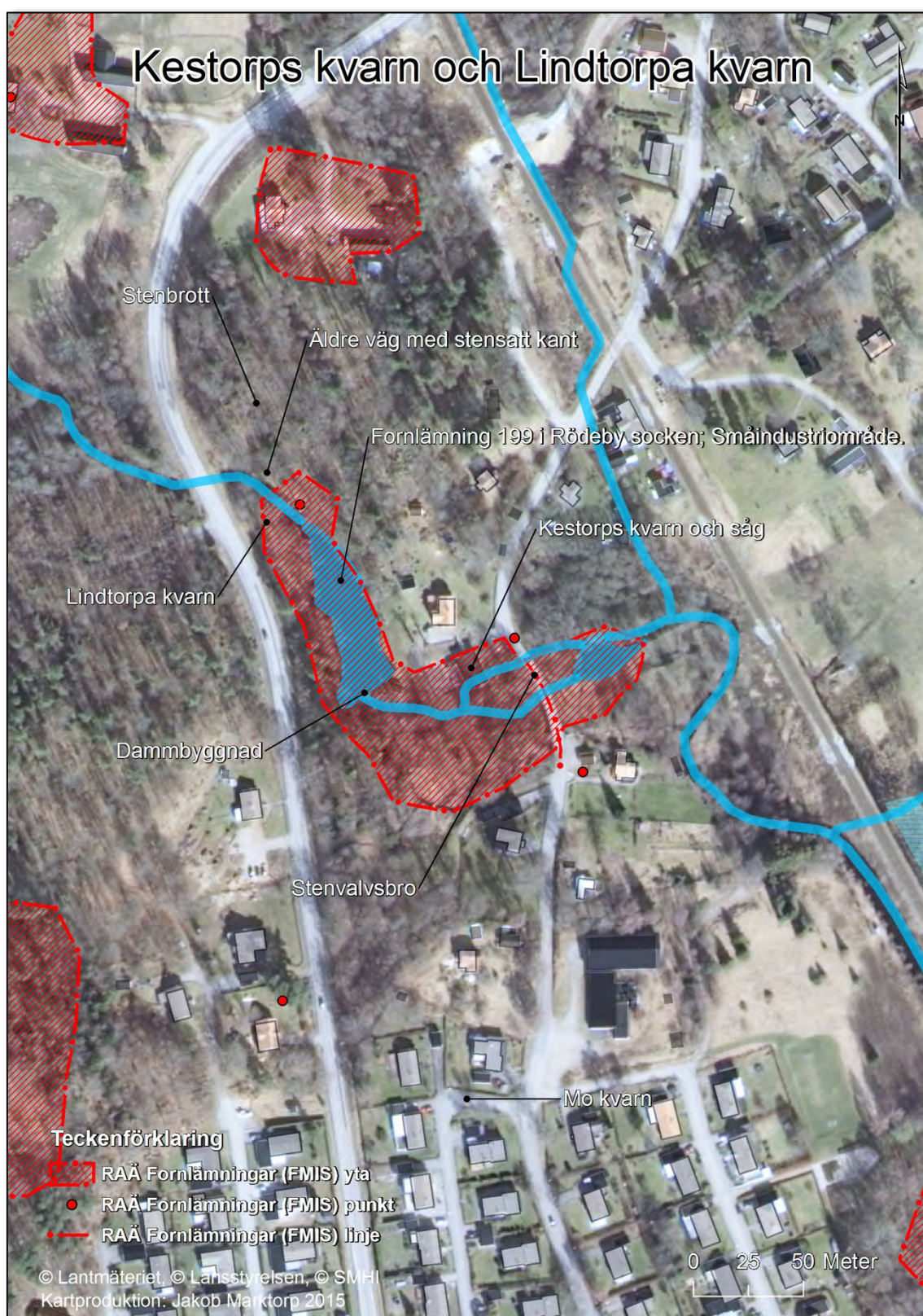
Historisk karta 2. Kestorps kvarn och såg. Läget för kvarnen flyttas längre nedströms och den övre kvarnen överges under 1880-talet. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1822.

Historisk karta 3. Nya kvarnplanen för Kestorps kvarn finns utritad på lagaskifteskartan från 1857. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1857.

Historisk bild 1. Kestorp kvarn efter renoveringen på 1920-talet. Framför kvarnen står arbetare och längre upp på vägen en häst och vagn. Byggnaden har i stort behållit sitt utseende från 1920-talet. Foto: Rödebys hembygdsförening.

8. Knapa ström

Fotot visar de kvarvarande resterna av Knapa Ströms kvarn

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona, Rödeby
<i>HARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	Senast 1725
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 268, övrig kulturhistorisk lämning: kvarn. Bedöms efter inventeringen vara fornlämning. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarngrunden
<i>Kärnvärden:</i>	Satt i ett större sammanhang visar lämningen på kvarnarnas utbredning längs Silletorpsån och i socknen.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågmiljö

Kvarnen nämns i en specifikation över skattlagda kvarnar i Blekinge 1718-1720 och benämns då som Hålan. I texten nämns att kvarnen uppfördes 2 maj 1719 och kan mala under höst och vårflöden.⁵⁰ Kvarnen var då sannolikt en skvaltkvarn.

1725 finns den med på en geometrisk avmätning över Hohlan och Häggetorp. Gården Hohlan gör då anspråk på en kvarn (historisk karta 1). Kvarnplatsen kallas då för Knapa ström. Det framgår inte om det är äganderätten eller så är det lagligheten som är osäker. Hohlan byter sedermera namn till Johannesberg och på en skattdokumentationskarta från 1822 är platsen utmärkt som ett kvarnfall till Johannesberg (historisk karta 2).

1845 omnämner ägaren till Rödebyholm de närmsta skattlagda kvarnarna i samband med en ansökan.⁵¹ Det närmsta norrut är då Mjuarna, troligen har verksamheten vid Knapa ström övergivits redan vid 1800-talets mitt, eller så var verksamheten så pass småskalig att den ej nämndes.

Gölen öster om kvarnen har i modern tid använts som badplats, men fick överges på 1970-talet efter miljöföroreningar (historisk bild 1).

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

I fornminnesregistret finns en uppgift om kvarnen, men den hade ej hittats pga. av hög växtlighet. Vid fältbesöket 2014 återfanns vad som sannolikt är grunden till kvarnen. Denna fanns bevarad i upp till två skift ovanför vattenytan på en sträcka av ca 2 meter upp till 0,5 meters höjd. Grunden ligger vid den södra åkanten, 40 meter väster om Knopragölens början.

Knopragölen som så sent som på 1960-talet var en öppen badplats i skogen med en byggnad och träbryggor är idag övergiven och platsen är igenvuxen. I gölens södra del finns fortfarande träpålar kvar efter träbryggorna som vittnar om den tidigare badplatsen (bild 1).

Drygt 100 meter norr om kvarnen börjar ett område med före detta slåttermader. En stenmur som antagligen anlagts för att hålla djur borta från dessa marker dokumenterades (bild 2).

⁵⁰ Landsarkivet i Lund, specifikation på skattlagda kvarnar i Blekinge, 1718-1720, Blekinge läns landskontor, GIIC:2.

⁵¹ Bergström, Hammar & Johansson 2001, s.29.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Ingen damm finns bevarad vid Knapa ström och vattenvägarna är svårlästa. Relationen mellan grunden efter kvarnen och vattnet är dock viktig för förståelsen av miljön.

Helhetsmiljön

Lite är känt om kvarnmiljön och mycket lite är bevarat. Helhetsmiljön är således svårläst. Det som vittnar om den tidigare verksamheten är grunden efter den tidigare kvarnen. I ett större sammanhang finns ett topologiskt värde där lämningen vittnar om skvaltkvarnarnas utbredning längs Silletorpsån och utvecklingen mot större anläggningar.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningen klassas som fornlämning och särskilt tillstånd enligt kulturmiljölagens andra kapitel krävs därför vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Knapa ström. Vid eventuella framtida åtgärder är det viktigt att grunden efter kvarnen bevaras. Stenmuren vid slåttermaderna och lämningarna vid Knopragölen är även de kulturhistoriskt intressanta.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Knopragölen idag. Jämför med bilden för 50 år sedan.

Bild 2.. Denna stenmur är 30 meter lång och kan tyckas lite malplacerad ute i vattnet. Uppströms om denna plats har slättermader utbredit sig och muren har antagligen anlagts för att hägna djur ute från dessa.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Geometrisk avmätning 1725. Kvarnen är utritad, men dess ägandeförhållanden är omdiskuterat. Början på slättermaderna syns i norr (den grönare delen, väster om ån). Lantmäteristyrelsens arkiv, 1725.

Historisk karta 2. Skattdokument av Skrape 1822. Platsen är här endast utmärkt som ett kvarnfall. Finns det en kvarn här är det sannolikt en skvaltkvarn. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1822.

Historisk bild 1. Badplatsen vid Knoppragölen under 70-talet. Foto: Rödebys hembygdsförening.

Kartbilaga

9. Häjetorps kvarn

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken
<i>HARO:</i>	80/81
<i>Byggår:</i>	1696
<i>Lagskydd:</i>	Rödeby 257, uppgift om: kvarn. Bedöms efter inventeringen vara fornlämning. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Grunden av kallmurade stenar, lämningen efter kanalen.
<i>Kärnvärden:</i>	I ett större sammanhang vittnar lämningen om kvarnarnas utbredning i socknen och ett kontinuerlig brukande av vattenkraft.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Häjetorp nämns första gången 1624 och då som ett torp. Den förste kände åbon på Häjetorp var Sven Mattisson, Häjetorp är då ett helt hemman.

I en specifikation på skattlagda kvarnar i Blekinge från 1718-1720 beskrivs att kvarnen anlades utan lov och skattlades år 1698.⁵² Kvarnen finns utritad på en geometrisk avmätning från år 1725 och benämns som Häjetorpa kvarn (historisk karta 1). Utöver detta är inte mycket känt om kvarnen. Möjligtvis påverkades kvarnens lönsamhet efter att en större kvarn byggdes strax uppströms under 1700-talets början, se *Mua kvarnar / Mjuarna*.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Lämningen efter Häjetorp kvarn utgör grunden till en mindre skvaltkvarn (bild 1 & 2). De upplagda stenarna är i ett skikt och formar hörnet av en byggnadsgrund cirka 4 x 2 meter. Stenarna är otuktade och varierar i storlek från 0,3-0,4m. Grunden ligger invid vattnet där det även går att tyda en tidigare stenskodd kanal i form av upplagda otuktade stenar i åfåran (bild 3 & 4). Troligtvis utgjorde detta intags-/utloppskanalen till kvarnen.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Det finns ingen damm bevarad och vattenvägarna är svårlästa. Det finns en lämning i vattnet efter vad som troligtvis varit en stenskodd kanal.

Helhetsmiljön

Lämningen efter skvaltkvarnen är otydlig, men dess höga ålder och dess topografiska samhörighet med Mjuarna visar på en lång kontinuitet av att bruka vattnet som energikälla på platsen.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningen klassas som fornlämning och särskilt tillstånd enligt kulturmiljölagens andra kapitel krävs därför vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Häjetorps kvarn. Vid eventuella framtida åtgärder är det viktigt att stenarna efter den tidigare kanalen lämnas orörda, lämningen är otydlig vilket gör att den riskerar att förbises. Likaså bör grunden vid åkanten bevaras intakt.

⁵² Landsarkivet i Lund, specifikation på skattlagda kvarnar i Blekinge, 1718-1720, Blekinge läns landskontor, GIIC:2.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Ett hörn av kvarngrunden.

Bild 2. Grund efter Häjetorpa kvarn, tydligt upplagda stenar.

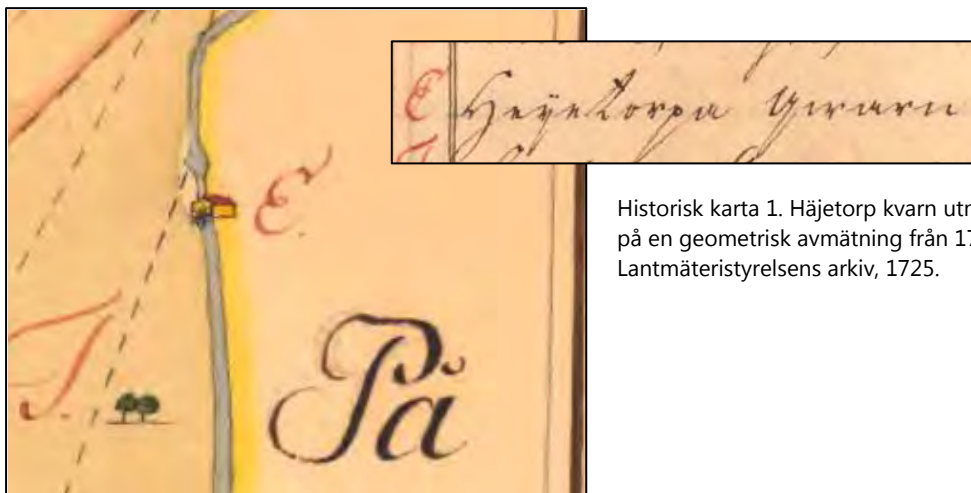

Bild 3. Upplagda stenar i åfåran som har rasat ned.

Bild 4. De upplagda stenarna utgjorde troligtvis en kvarnkanal.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Häjetorp kvarn utmärkt på en geometrisk avmätning från 1725. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1725.

Kartbilaga

Se *Mua kvarnar / Mjuarna*.

10. Mua kvarnar/Mjuarna (vandringshinder)

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Rödeby socken & Fridlevstad socken
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1700-tal
<i>Lagskydd:</i>	Fridlevstad 428, övrig kulturhistorisk lämning: bro; Fridlevstad 429, fornlämning: kvarn; Fridlevstad 430, övrig kulturhistorisk lämning: minnesmärke. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammbyggnaden med vattenmagasinet, kvarngrunden, utloppskanalen med stenbroar, äldre dammvall på mölleön, stenmur invid åkanten.
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar framförallt om 1800-talets utvinning av vattenkraft för både kvarn och smedja. Äldre beståndsdelar visar på ett kontinuerligt brukande av vattenkraft från 1700-tal fram till 1900-tal.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Platsen har även benämnts som Stenshaga och Hollostorp/Hollstorp. Hollstorp omnämns i en specifikation på skattlagda kvarnar i Blekinge 1718-1720. Texten beskriver hur Hollstorp kvarn uppfördes med tillstånd från landshövdingen under pestens tid, så under åren 1710-13. Kvarnen hade då ett par stenar som malde höst och vår.⁵³ På platsen ska det ha funnits minst en kvarn och även en smedja under 1800-talet. På storskifteskartan från år 1800 är två byggnader markerade intill ån. På storskifteskartan från år 1809 finns en väg markerad med texten "vägen till Mua qvarnar" (historisk karta 1.). I taxeringslängden från 1872 uppges två "oskatte qvarnar" i Hollstorp, troligtvis låg en eller båda kvarnarna vid Mjuarna.⁵⁴

På härasekonomiska kartan från år 1915-19 finns kvarnbyggnaden markerad på den västa sidan av ån där det idag endast finns en grund bevarad (historisk karta 2).

Under 1970-talet fanns endast obetydliga rester kvar efter kvarnverksamheten, troligtvis övergavs kvarnen under 1900-talets mitt.⁵⁵

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Dammkonstruktionen vid Mjuarna består av en stendamm av murade stenar med ett dammkrön i platsgjuten betong (bild 1). Dammen har två utskov där luckor nu är utrivna. Dammen har delvis stenskodda kanter och delvis kanter i platsgjuten betong (bild 6 & 7).

Vid dammen finns grunden kvar efter den tidigare kvarnen (bild 4). Grunden är tydlig och belägen på åns västra sida. Grunden är av kallmurad sten och är cirka 15 gånger 8 meter i nordsydlig riktning. Vid det tidigare intaget till kvarnen står idag vad som förmodas vara ett mindre kraftverk (bild 2).

Nedströms kvarnen är ån rätad och stenskodd. Utloppskanalen är grävd och stenskodd, cirka en meter bred (bild 3). Flera mindre stenalvsbroar går över till mölleön (bild 9). Utloppskanalen rinner ut mot väster i en hålldamm (bild 11). Då en skvaltkvarn legat strax nedströms (se Häjetorps kvarn) kan hålldammen möjligtvis ha anlagts för att förhindra ett alltför starkt flöde nedströms.

⁵³ Landsarkivet i Lund, specifikation på skattlagda qvarnar i Blekinge, 1718-1720, Blekinge läns landskontor, GIIC:2

⁵⁴ Karlskrona kommunarkiv, taxeringslängder 1872, Rödeby socken, D5B:1.

⁵⁵ Karlsson 1977, s.23-24.

På mölleön finns en lämning efter vad som kan ha varit en tidigare dammvall (bild 10). Den är kallmurad och cirka fem meter lång med en öppning i mitten.

Från hålldammen löper en kallmurad stenmur nedströms längs åfåran (bild 12-14). Möjligtvis har stenmuren utgjort en stenskoning av den ursprungliga åfåran.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Av kvarnen finns endast grunden bevaras invid fallet. Fallet är tydligt och den grävda och stenskodda utloppskanalen med stenvalvsbroar ger en förståelse för platsens tidigare funktion som kvarnplats samt hur vattnet har brukats som kraftkälla.

Helhetsmiljön

Att endast grunden finns bevarad vid Mjuarna påverkar miljöns läsbarhet negativt. Däremot är relationen mellan vattnet och byggnadsgrunden fortfarande tydlig, och grunden är viktig för den historiska förståelsen av miljön som kvarnplats. Kvarnverksamhet har funnits på platsen sedan 1700-talet, vilket visar på vattenkraftens centrala betydelse. Det finns även en topologisk samhörighet med Häjetorps kvarn.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Mjuarna utgör ett vandringshinder för fisk och den föreslagna åtgärden på platsen är ett omlöp på dammbyggnadens östra sida. Viktigt för fisken är att flödet är starkast i omlöpet för att locka fisken. För att åstadkomma detta behöver flödet regleras i dammens utskov. Ur kulturmiljösynpunkt bidrar inte ett omlöp till någon skada på miljön då dammbyggnaden, rännan och grunden efter kvarnen bevaras intakta. Om sten behöver flyttas i området bör detta diskuteras med antikvarisk kompetens. Notera även att området är en fornlämning och tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp.

Bilder av miljön 2014

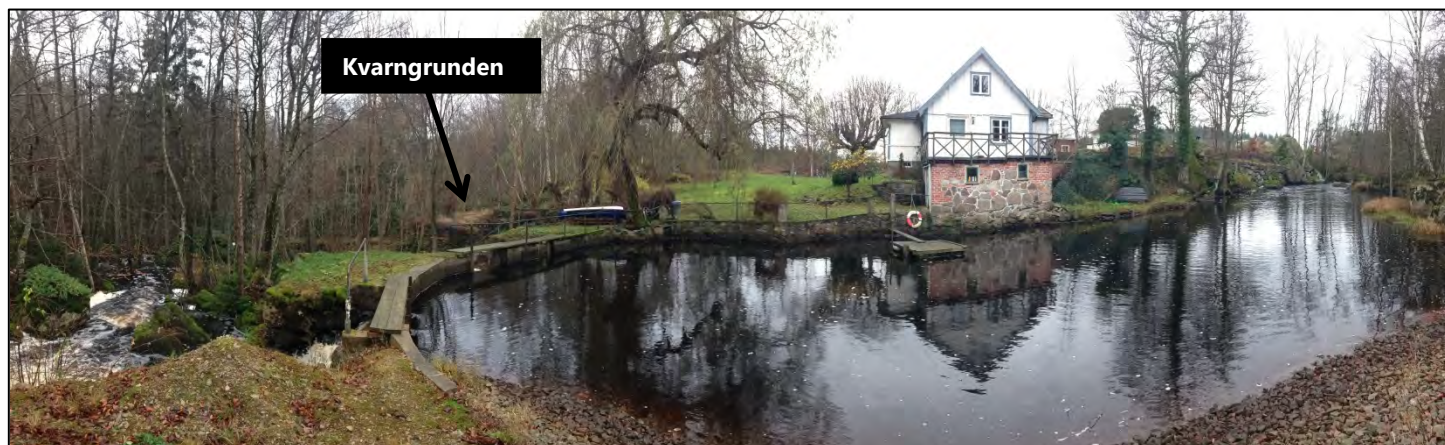

Bild 1. Dammen. Grunden efter kvarnen är placerad väster om ån.

Bild 2. Vid den tidigare utloppskanalen finns nu en mindre byggnad som förmodas vara en mindre kraftstation.

Bild 3. Utloppskanalen är stenskodd, t.h. i bild och går parallellt med huvudfåran.

Bild 4. T.h. i bild syns grunden av den tidigare kvarnen. Den förmodade kraftstationen vid utloppskanalen.

Bild 5. Dambyggnaden. T.v. i bild har det tidigare suttit luckor som reglerat flödet. Idag är de utrivna och vattnet forsar fritt

Bild 6. Dammbyggnaden med utrivna luckor. Röret går till kraftstationen.

Bild 7. Vattnet forsar fritt vid utskoven, ett utskov i förgrunden och i bakgrunden syns ytterligare ett utskov och det tidigare intaget.

Bild 8. Översiktsbild med dammbyggnaden till Mjuarna i bakgrunden och kvarngrunden t.v. i bild.

Bild 9. Stenbro löper över den grävda och stenskodda utloppskanalen.

Bild 10. En lämning på mölleön, möjligtvis en äldre dammvall.

Bild 11. Hålldammen där utloppskanalen mynnar ut.

Bild 12. Vid åns västra sida löper en stenmur invid åkanten.

Bild 13. Stenmuren.

Bild 14. Muren ligger idag delvis i vattnet.

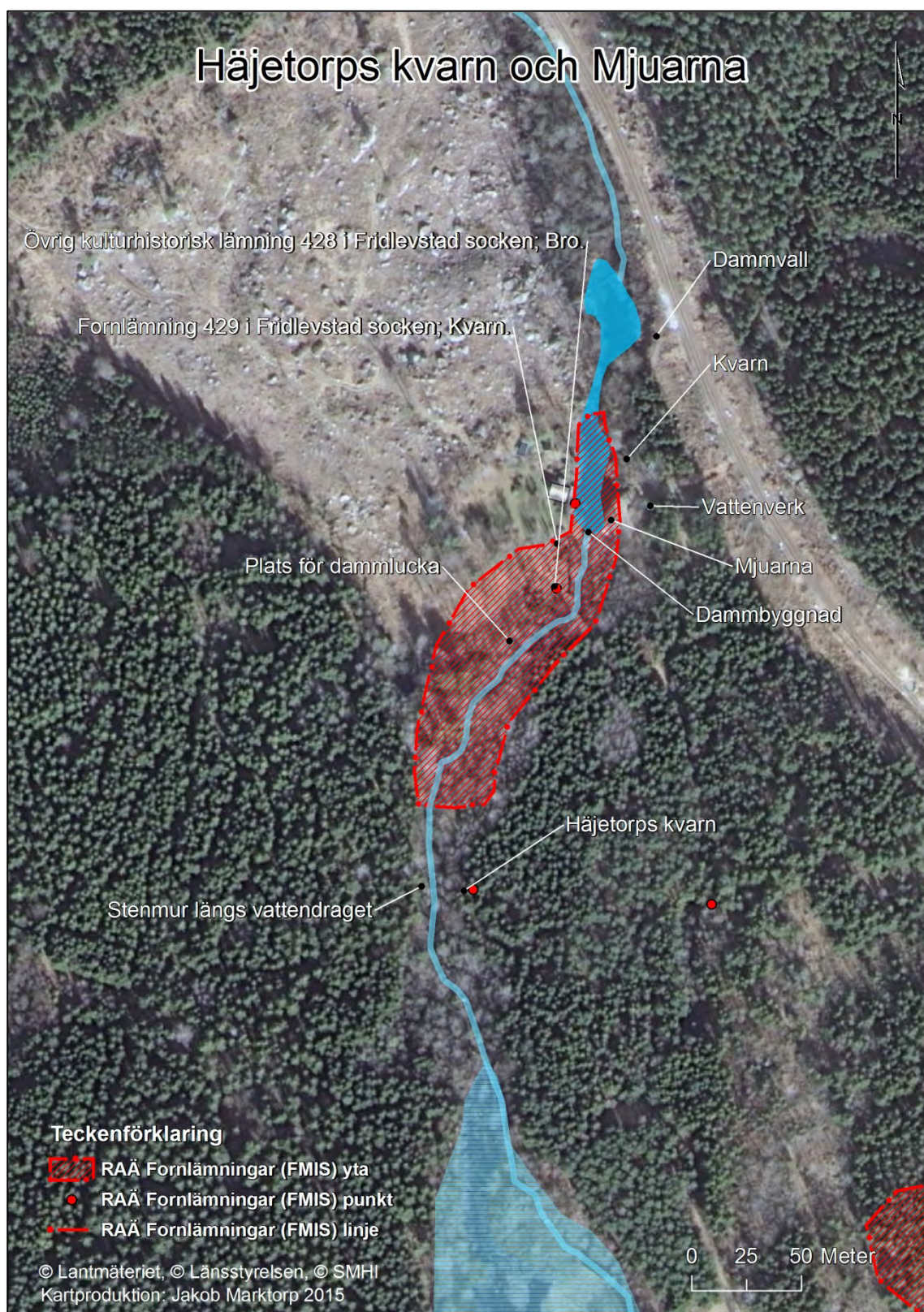
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. "Vägen åt Mua qvarnar" syns tydligt på en geometrisk avmätning från 1725. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1725.

Historisk karta 2. Häradsekonomska kartan 1915-19. Här finns kvarnbyggnaden utritad på samma plats som dagens lämning.

11. Bostorps kvarn

<i>Kommun, socken:</i>	Karlskrona, Fridlevstad
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1850-tal
<i>Lagskydd:</i>	Bedöms vara fornlämning efter inventeringen. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Husgrunderna, den grävda och stenskodda utloppskanalen, grunden efter en äldre kvarn, delar av dammvallen.
<i>Kärnvärden:</i>	Flera årsringar berättar om ett kontinuerligt bruk av vattenkraft sedan åtminstone 1600-talet. Lämningarna vittnar framförallt om 1800-talets småargara anläggningar med kvarn- och sågverksamhet.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet

Bostorps kvarn och såg finns omnämnd i prästrelationerna från år 1624. Kvarnen har även kallats Bredabäcks kvarn. Vid 1718 års skattläggning av kvarnar i Blekinge län omnämns Bredabäcks kvarn. Enligt skattläggningen uppfördes den dåvarande kvarnen år 1698 utan tillstånd av Truls Pehrsson.⁵⁶ Vidare är kvarnen utmarkerad i lagaskifteskartan över Bostorps ägor år 1834-35, då det även fanns en såg på platsen (historisk karta 1).

Den senaste kvarnbyggnaden uppfördes på 1850-talet i två våningar. År 1880 gjordes en påbyggnad till tre våningar och kvarnen drevs av samma familj till åtminstone 1940-talet. Nytt kvarnverk installerades år 1937 och kvarnen bestod då av två par stenar, en valsstol och fullständigt rensverk. Kvarnen drevs av ett vattenfall om 3,4 meter under 6 månader om året. Resterande period försåg en turbin kvarnen med tillskottskraft. Kvarnverket drevs även av en råoljemotor. Verksamheten sysselsatte en person som jämsides bedrev sågverksamhet⁵⁷.

Kvarnbyggnaden var stående vid en inventering 2008 (historisk bild 1), och fotografierna visar en tvåvåningsbyggnad med inredd vind. Fasad i faluröd locklistpanel, spröjsade fönster med vit omfattning, och ett sadeltak. Vid intaget (historisk bild 2 & 3) syns den tidigare hjulgraven. Kvarnen revs i samband med upprustningen av järnvägen mellan Emmaboda och Karlskrona någon gång efter 2008.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Vid Bostorps kvarn finns idag inga stående byggnader bevarade. Kvarnen revs i samband med upprustningen av järnvägen mellan Emmaboda och Karlskrona.⁵⁸ Dammen är riven och platsen har kraftigt förändrats i samband med utrivningen (bild 1). Exempelvis finns körskador och nyligen dittransporterat stenmaterial som lagts på dammvallen och i ena åfåran vid den äldre hjulgraven.

Av värde finns delar av dammbyggnaden bevarad (bild 3). Denna är uppförd i kallmurad sten med betongförstärkt utskov. I området finns lämningar efter ett antal husgrunder, bl.a. en jordkällare eller förråd som finns med i lagaskifteskartan från år 1834 samt grunden efter en byggnad, eventuellt en äldre sågbyggnad (bild 8). Kvarnkanalen är stenskodd nedströms (bild 7).

⁵⁶ Blekinge län landskontor, Specification på skattlagde qvarnar, 1718, s. 4.

⁵⁷ Winning (red.) 1940, s. 364.

⁵⁸ Marktorp & Torebrink 2014, s. 26.

Nedströms Bostorps kvarn finns rester av grundmuren från en tidigare kvarn (bild 11).

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Delar av dammbyggnaden är bevarad men helhetsintrycket är betydligt förvanskat. Av kvarnbyggnaden finns inget bevarat vilket ger en negativ effekt på det kulturhistoriska värdet. Platsen är även kraftigt omrörd och svårbegriplig. Av värde är i synnerhet strandskoningarna nedströms.

Helhetsmiljön

De värdebärande elementen i helhetsmiljön vid Bostorps kvarn är lämningarna efter tillhörande förrådsbyggnader och strandskoningarna i relation till helhetsmiljöns topografiska läge vid vattnet. Helhetsintrycket går att koppla till kvarnverksamheten, även fast miljön är mycket negativt förändrad.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningen klassas som fornlämning och tillstånd enligt kulturmiljölagens andra kapitel krävs vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Bostorps kvarn. Miljön har redan utsatts för stora ingrepp, varpå det vid eventuella åtgärder förslagsvis bör diskuteras huruvida delar av miljön kan återställas eller kulturhistoriska värden förstärkas. Exempelvis är den dittransporterade klapperstenen som idag dämmer vattnet ett dominerande och negativt inslag i kulturmiljön. Om stenmaterial önskas återföras till ån kan lämpligtvis klappersten från vallen tas.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. visas kvarnplanen med lämningar efter dammvallen. Dittransporterad klappersten har lagts i östra åfåran.

Bild 2. Uppströms dammvallen.

Bild 3. Pålagd klappersten vid dammvallen.

Bild 4. Den västra åfåran flödar fritt.

Bild 5. Östra åfåran nedströms kvarnplanen.

Bild 6. Västra åfåran nedströms kvarnplanen.

Bild 7. Bostorps kvarns västra åfåra som är kallmurad.

Bild 8. En lämning, möjligtvis efter en jodkällare eller annan byqgnadsgrund.

Bild 9. Uppströms kvarnen finns den trekantiga stenen i åfåran som beskrivs i laga skiftesförrättningen 1834.

Bild 10. Bron över Silletorpsån vid Bostorps kvarn. Numera avstängd då järnvägen korsar den tidigare byvägen öster om bron.

Bild 11. Lämningen efter den äldre kvarnen nedströms Bostorps kvarn längs den västra åfåran.

Bild 12. En lavad stenvall delar Silletorpsån i två åfåror.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Laga skifteskartan från 1834-35 där Bostorps kvarn finns utmarkerad.

Historisk bild 1. Bilden visar kvarnbyggnaden stående så sent som år 2008. Foto: Petra Stråkendal, 2008.

Historisk bild 2. Intaget till kvarnen. Foto: Petra Stråkendal, 2008.

Historisk bild 3. Intaget till kvarnen. I bakgrunden syns dammvallen och järnvägsspåret. Foto: Petra Stråkendal, 2008.

12. Tvingelsheds kvarn

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Fridlevstad socken
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1830-tal, eventuellt tidigare.
<i>Lagskydd:</i>	OBS! Ej registrerad i FMIS. Bör registreras som fornlämning enligt 2 kap. KML. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarngrunden, relationen till mölleön och det rensade vattendraget.
<i>Kärnvärden:</i>	I ett större sammanhang visar lämningen på kvarnarnas utbredning i socknen och vattenkraftens betydelse.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Tvingelsheds kvarn är utritad i Lagaskifteskartan över Tvingelshed år 1836 (historisk karta 1). I förrättningsprotokollet omnämns kvarnen då beslut om att en väg till den skattlagda kvarnen ifrån landsvägen genom kohagen till ån skulle anläggas till 8 alnars bredd. Även en väg skulle anläggas genom kvarngärdet till husbehovskvarnen till 4 alnars bredd. Vidare skulle en kvarnplan avsättas omkring den skattlagda kvarnen på de båda holmarna till en vidd av 6 kappland.⁵⁹

Två fotografier från 1900-talets mitt visar den då övergivna kvarnbyggnaden. Av fotografierna att döma uppfördes den senaste kvarnbyggnaden vid Tvingelsheds under 1800-talet i två våningar med fasad i locklistpanel på kallmurad gråstensgrund under ett sadeltak täckt med träspån. Kvarnverket drevs av ett överfallsvattenhjul med träränna. Vid tiden för fotografierna är åfåran redan torrlagd och inget vatten rinner vid kvarnen.⁶⁰

Kvarnen övergavs troligtvis i samband med ombyggnationer av järnvägen under sekelskiftet 1800-/1900-talet. Häradsekonomiska kartan från 1910-talet visar järnvägsspåren (historisk karta 2). En stående byggnad finns fortfarande vid Tvingelsheds kvarn, men kvarnen var troligtvis redan ur drift. Byggnaderna har därefter förfallit.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Precis intill järnvägsspåret mellan Emmaboda och Karlskrona ligger Tvingelsheds kvarn vid Silletorpsån på gränsen mellan Tvingelshed och Bottnansmåla. Kvarnplanen är kraftigt igenväxt och idag finns inga stående byggnader bevarade. Däremot finns en husgrund efter kvarnbyggnaden som bl.a. är med i 1836 års lagaskifteskarta (bild 1 & 2). Bron till Tvingelsheds kvarn utgörs idag av en enklare spångbro i trä, men brofästena i sten kan vara från en äldre bro. Inget vatten går längre över miljön på grund av järnvägen (bild 4).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnad med beståndsdelar

Av kvarnbyggnaden vid Tvingelsheds kvarn finns grundmuren bevarad. I relation till de historiska beläggen för verksamhet på platsen samt dess läge på mölleön och det rensade vattendraget finns ett visst kulturhistoriskt värde.

⁵⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, lagaskifte 1836, akt nr. 10-FRI-81, s. 16.

⁶⁰ Rikard Svensson, *Fridlevstad - Sillhövda: en sockenkrönika*, [förf.], Karlskrona, 1972, s. 255.

Dammen och vattenvägarna

I samband med de ombyggnationer som gjorts av järnvägen har vattenvägarna väsentligt förändrats. Platsen är därmed svår att sätta i en kulturhistorisk kontext.

Helhetsmiljön

Av kulturhistoriskt värde vid Tvingelsheds kvarn är kvarnlämningens topografiska läge på mölleön i relation till vattnet och vetskapen om lagaskiftets omdanande av Tvingelsheds kvarns omnejd.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningen klassas som fornlämning och tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Tvingelsheds kvarn.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Grunden efter Tvingelsheds kvarn. Inget vatten rinner invid lämningen.

Bild 2. Grunden är tydlig men området är idag igenväxt.

Bild 3. Detaljbild på kvarngrunden.

Bild 4. Järnvägsspåret som ledde till att vattnet leddes om och kvarnen övergavs.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Lagaskifteskartan visar Tvingelshed kvarn. Notera att Silletoresån Lantmäteri- myndigheternas arkiv, 1836.

Historisk karta 2. På häradsekonomska kartan från 1910-talet syns järnvägsspåret som är draget precis invid ån. En byggnad står fortfarande invid spåret. Rikets allmänna kartverks arkiv, 1915-19.

13. Kvarnagården

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Fridlevstad socken
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1766
<i>Lagskydd:</i>	Bedöms efter inventeringen vara fornlämning. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammbyggnaden, kvarngrunden och dess relation till vattnet, den grävda och stenskodda utloppskanalen, stenskoningar längs huvudfåran.
<i>Kärnvärden:</i>	Speglar mjölkvarnarnas utbredning i socknen, lämningen vittnar framförallt om 1800- och 1900-talets nyttjande av vattenkraft för malning.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Kvarnaggårdens kvarn skattlades år 1768 för främmande mälds förmalning mot tulltåkt och konungens befallningshavande genom utslag den 16 oktober.⁶¹ I samband med skattläggningen beskrevs Kvarnaggårdens omnejd:

Denna kvarnen är belägen å en bäck, som börjar i södra ändan av sjön Sillhövden och gå igenom en liten sjö eller göl, kallad Djupagölen, sjön Nävrasjön och gölen Nävragölen uti sjön Qvarnasjön, samt vidare ned till de förenämnda förut skattlagda kvarnar; och står kvarnen emellan hustomterna, ovanför Qvarnasjön, samt haver sin damm tvärt över bäcken i någorlunda gott fall; men emellan kvarnen eller kvarndammen och Näfragölskvarnen, ligga en stor del av Qvarnaggårdens åker och ängsgården och sedan ovanför detsamma en Näfragöls hemman tillhörig ängshäida (inhägnad äng), i vilken såväl som Qvarnaggårdens gårde, är långa jämfält och bredmader, som måste stå under vatten då härpå denna Qvarnaggårdens kvarn, skall kunna mala, och varför denna kvarn icke kan gå oftare än höst och vår då flod är, helst om vintern då ån lägger sig, moderna bliver så gott som bottenfrusna och vattnet måste släppas av moderna till gamla valborgsmässan samt sedan icke få uppdämmas förrän efter hösten då flod kommer.⁶²

Kvarnaggårdens dammbyggnad var vid skattläggningen år 1766 uppförd i en 37 alnar (22 meter) lång vall av sten med två luckor. Den östra armen var konstruerad i timmer om 8 alnar (4,75 meter). Kvarnstenarna var en aln och nio tums diameter (0,8 meter) på s.k. klubbor utan hjul. Närmaste tullkvarn låg fem och sex fjärdedelars väg bort. De flesta kringliggande grannar hade dock egna husbehovskvarnar.⁶³

I enkiftesförrättningen år 1823 beskriver lantmätaren att en kvarnplan skulle utsättas runt kvarnen till samma form och storlek som skifteskartan angav (historisk karta 1).⁶⁴

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Verksamheten vid Kvarnaggårdens mjölkvarn upphörde under 1900-talets mitt. Kvarnbyggnaden har sedan dess förfallit vid sidan av ån och endast en grund i gråsten är bevarad. Dammbyggnaden är uppförd i sten och betong men luckorna är utrivna (bild 1). Nedströms dammen finns en ca 30 meter lång grävd och stenskodd utloppskanal som är förstärkt med betong (bild 8 & 9).

⁶¹ Landsarkivet i Lund, skattläggning av kvarnarna vid Kvarnaggård, Näfragöl, Nävrasjö och Sillhövda 1768, Blekinge läns landskontor, GIIIC:2.

⁶² Landsarkivet i Lund 1768.

⁶³ Landsarkivet i Lund 1768.

⁶⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv, enskifte 1821, Fridlevstads socken, Kvarnaggården nr 1, aktnr. I8-20:1, s. 2.

Vid sidan av utloppskanalen finns en stående ekonomi- eller förrådsbyggnad från tidigt 1900-tal med fasad klädd med röd locklistpanel med spröjsade tvåluftsfönster under ett sadeltak med betongpannor (bild 9).

På andra sidan vattendraget, mitt emot kvarnen och förrådsbyggnaden, står ett förfallet pumphus (bild 6). MjölARBostaden ligger uppströms kvarnbyggnaden och är fortfarande i gott skick och används som sommarstuga (bild 7). Byggnaden är uppförd i en våning med inredd vind och fasad klädd med röd locklistpanel på murad gråstensgrund under ett sadeltak täckt med tegelpannor. En senare tillbyggnad är gjord vid den ena kortsidan. Tvålufts-fönster på nedervåningen och en takkupa ovan entrén. Tillbyggnaden har spröjsade fönster. På andra sida järnvägen finns ett mindre skjul som tidigare tillhörde kvarnen enligt en boende i området.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnad med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är förfallen och endast grunden är stående. Grundmur vittnar om den tidigare kvarnverksamheten. För att behålla de pedagogiska värdena och förståelsen för miljön är det viktigt att grundmuren bevaras.

Dammen och vattenvägarna

Luckorna i dammbyggnaden är utrivna men dammvallen och strandskoningar vittnar om den tidigare kvarnverksamheten på platsen. Det tydliga fallet och kvarngrundens placering invid vattnet ger en förståelse för vattenkraftens mest grundläggande principer. Den grävda utloppskanalen är idag torrlagd, men bidrar till förståelsen för kvarnverksamheten.

Helhetsmiljön

Kvarnmiljön vid Kvarnagården består av den raserade kvarnbyggnaden, en förrådsbyggnad och en mjölARBostad. Även en byggnad på andra sidan järnvägen sägs ha tillhört kvarnen. Flera byggnader är bevarade i olika skick. Kvarnbyggnaden är den byggnad som gått längst i förfallet vilket påverkar läsbarheten negativt. Det finns dock pedagogiska värden kopplade till platsen då dammbyggnaden i relation till kvarngrunden och nedströms liggande stenskoningar sammantaget ger en förståelse för platsen som kvarnplats.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningarna efter Kvarnagårdens kvarn klassas som fornlämning och tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs därför vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid platsen, men vid eventuella framtida åtgärder bör den stenskodda utloppskanalen, fallet och dammen, samt kvarngrunden bevaras i den mån möjligt. Om öppningar i dammvallen är nödvändiga rekommenderas att detta görs i redan befintliga utskov. Att stenskoningar längs åkanten bevaras är viktigt för helhetsmiljön.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Fallet vid Kvarngårdens kvarn. T.h i bild syns grunden efter kvarnen.

Bild 2. Vattenmagasinet uppströms Kvarngårdens dammvall.

Bild 3. Mölleön i mitten av åfåran med den tidigare intagskanalen t.h. i bild.

Bild 4. Kvarngrunden.

Bild 5. Kvarngrunden sedd ovanifrån.

Bild 6. Fallet med kvarngrunden i förgrunden och ett pumphus i bakgrunden.

Bild 7. MjölARBostaden.

Bild 8. Den grävda utloppskanalen har betongförstärkta kanter närmast kvarnen.

Bild 9. Ekonomibyggnaden vid den grävda utloppskanalen, här med kallmurade kanter.

Bild 10. Ekonomibyggnaden vid utloppskanalen.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Enskifteskartan från 1821 visar kvarnplanen runt Kvarnagårdens kvarn och även kvarnens läge. Lantmäteristyrelsens arkiv, 1821.

14. Nävragöls kvarn och såg

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Fridlevstad socken.
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår: 1890</i>	1890
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Det kombinerade kvarn- och bostadshuset, lämningen efter sågen och ångmaskinen, stenskodda kanter längst med åfäran, den grävda intag/utloppskanalen.
<i>Kärnvärden:</i>	Vittnar om en bred och kontinuerlig användning av vattenkraft, där den tydligaste årsringen speglar en komplex kvarn- och sågverksamhet från 1800- och 1900-talet.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet

Nävrägöls kvarn skattlades år 1768 för främmande mälds förmalning mot tulltåkt genom konungens befallningshavande utslag den 16 oktober. På 1700-talet fanns ingen vagnsväg till Nävrägöls kvarn, även fast den låg så nära landsvägen. Kvarnhuset var år 1768 6,5 alnar (3,86 meter) brett och 7,5 alnar (4,45 meter) långt av timmer. Byggnaden var dock så nergången att den skulle byggas om. Dammen bestod av en stensatt jordvall. I dammbyggnadens bröst låg kvarnrännan och flodluckorna i den östra armen. Den västra armen var 85 alnar (50,5 meter), bröstet 3 alnar (1,8 meter) och östra armen 100 alnar (59,4 meter). Flodluckorna var 7 alnar (4,16 meter) breda. Vidare ansågs fallet vara ganska bra, men eftersom dammbyggnaden var belägen mitt i Nävrägöls gårds ängshage måste området stå under vatten för att vattenföringen skulle bli tillräcklig. Av den anledningen kunde inte någon malning ske under sommaren utan endast höst och vår.⁶⁵

Nävrägölen har använts till både nytta och nöje. Bland annat har det tagits vatten till stockarna på det närbelägna sågverket och till ortens trädgårdar. På vintern åktes det skridskor och spelades bandy.⁶⁶

Vid slutet av 1800-talet hade Nävrägöls kvarn två par stenar, samt rensverk, siktverk och kross. I kvarnen maldes havremjöl som djurfoder och rågmjöl till brödbak. Gården som ligger 100 meter sydväst om kvarnen, är en av Nävrägöls bys gårdar som fick flytta gårdsläget till platsen i samband med laga skifte 1837 (historisk karta 1). Före laga skifte år 1837 benämns platsen Spjellå kern.

Det bostadshus som nu står på platsen byggdes år 1890 samtidigt som källarvinden. Ladugården är från 1830. Ägaren till gården i slutet av 1800-talet hette Peter Gustaf Jonasson. Denne arbetade på kvarnen och var också intresserad av fruktodling. I trädgården finns det kvar fruktträd som Peter Gustaf planterade.⁶⁷

Från år 1840 till år 1915 förvaltades kvarnen av flera olika ägare. År 1915 köpte Amandus Johansson kvarnen som även nyttjade byggnaden som bostad där han bodde med fru och två barn. Efter honom kallas kvarnen ibland för Amandus Johanssons kvarn. På andra sidan Silletorpsån finns fortfarande resterna av en sågverksbyggnad som drevs av en ångmaskin med hög murstock, vilken Amandus lät uppföra. I stengrunds fundamentet finns inskriften

⁶⁵ Landsarkivet i Lund 1768.

⁶⁶ Bergström, Hammar & Johansson 2001 s. 161f

⁶⁷ Bergström, Hammar & Johansson 2001, s. 7ff.

AB 13/7 1917, vilket är byggåret för ångmaskinen. Traktens bönder kom dit med sina stockar och hämtade det färdigsågade virket. Det fanns också en maskin som kunde hyvla takspån.

Under Amandus tid som mjölnare vid kvarnen maldes i synnerhet havremjöl ”kräken” till hästfoder och råg till mjöl. Vid kvarnen fanns då två par stenar, rens- och siktverk samt kross och såg med en klinga. Kvarnverket drevs av ett vattenhjul men kom under senare 1900-talet att drivas av en turbin⁶⁸.

År 1935 inkom en ansökan om att ändra Silletorpsåns lopp till en sträcka av 350 meter vid Nävrägölens inlopp och utlopp i samband med omläggning av vägen mellan Uddabygd och Furåmark. Berörda markägare var då bl.a. kvarnägare Amandus Johansson som önskade bibehålla sitt vattenfall vid kvarnlägenheten. Även markägaren Sven Andersson menade att åtgärderna skulle anpassas så att de inte kom att drabba hans mossodling som låg väster om den allmänna vägen mellan byvägen och Nävrägöls station⁶⁹.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnmiljö

Sydost om Nävrägöls by ligger Nävrägöls kvarn. Verksamheten vid kvarnen upphörde någon gång under senare delen av 1900-talet. Kvarnplanen är kraftigt igenväxt men strukturen av en väg fram till kvarnen vittnar om kvarnens tidigare betydelse i bygden (bild 1). På kvarnplanen finns bland annat två hamlade askar, grund efter en länga och ett raserat förråd med utedass.

Kvarnbyggnaden uppfördes år 1890 i murad gråstensgrund och trästomme med röd locklistpanel under ett sadeltak med rött tegel. Fönstren är spröjsade, men då byggnaden är i förfallet skick är många fönster utslagna. Byggnaden är i tre våningar, där den västra delen utgjorde bostad och den östra kvarnhus (bild 2 & 3). En turbin finns kvar men verksbyggnaden är raserad och kvarnbyggnaden förfallen (bild 4 & 5).

Interiört är två kvarnstenspar bevarade och en stor del av maskineriet, bland annat en rensmaskin (7 & 8). En lyftanordning med en stor krok finns också bevarad, den användes för att lyfta av de roterande kvarnstenarna då de behövde slipas eller bytas (bild 9). I taket finns en säckhiss för att möjliggöra att säckarna lyftes ut direkt genom en öppning i fasaden (bild 10).

⁶⁸ Nävrägöls hembygdsförening 2001 s. 56f.

⁶⁹ Söderbygdens vattendomstol, Protokoll hållet vid sammanträde med Söderbygdens vattendomstol i Nävrägöl och Karlskrona den 18 mars 1935.

Utløppskanalen nedströms kvarnen är stenskodd. En plattbro i trä med gjutjärnsbalkar från tidigt 1900-tal korsar ån vid det tidigare utløppet. Bron är dock i dåligt skick.

På andra sidan bron och Silletorpsån ligger lämningarna av sågen med tillhörande ångmaskinsbyggnad (bild 13 & 14). Av sågen är sågram, sågblad och cirkelsågsklinga bevarad. Till ångmaskinen står ännu den höga murstocken i tegel.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnad med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är idag i dåligt skick och det är endast en tidsfråga innan den är helt raserad. Kvarnbyggnaden ger dock en grundläggande förståelse för platsen som kvarnplats och speglar utvecklingen mot kvarnbyggnader med kombinerad bostadsdel som blev allt vanligare runt sekelskiftet 1900. Det finns pedagogiska värden kopplade till platsen och interiören såsom kvarnverk, turbin och maskiner som vittnar om de tekniska principerna i en kvarnverksamhet. Lämningarna efter ångsågen vittnar om sågverksamheten på platsen under tidigt 1900-tal. Vidare går det att koppla verksamheten till bygdens flerfunktionella nyttjande av mark och vatten; där både jordbruk och skogsbruk var grundläggande i det äldre småbrukarsamhället.

Dammen och vattenvägarna

Det finns ingen fördämning bevarad vid Nävragsöls kvarn. Däremot vittnar de stenskodda åkanterna om kvarnverksamhetens vattenkraftsutnyttjande, vilket är grundläggande för förståelsen av helhetsmiljön. Vidare finns det ett topografiskt värde kopplat till platsen då den är belägen vid Nävragsölens utløpp. Vattenkraft har utvunnits genom att låta ängsmark översämmas och magasinera vatten. Platsen lämpar sig även för sågverksamhet då Nävragsölen skulle kunna ha använts som timmermagasin.

Helhetsmiljön

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar utgör tillsammans med vattenvägarna en helhetsmiljö som visar på en bred användning av vattenkraft, med både kvarn och sågverksamhet. Vidare finns en topologisk samhörighet med kvarnarna i Nävräsjö, Sillhövda och Kvarnagården då de skattades tillsammans. Det långt gångna förfallet av helhetsmiljön bidrar negativt till det kulturhistoriska värdet, men relationen mellan vattnet och kvarnen är fortfarande utläsbar.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid Nävragsöls kvarn. Vattenvägarna och kvarnbyggnaden är i dåligt skick, men vid eventuella åtgärder är det viktigt att

platsens kulturhistoriska värden inte går förlorade. Såglämningen, kvarnbyggnaden, kanalen och stenskoningarna är viktiga för förståelsen av miljön. Då ingen dammvall eller vattenmagasin finns bevarat är det särskilt viktigt att de vattenvägar som finns bevarade visas särskild hänsyn. Vid återförande av sten bör detta göras i samråd med antikvarisk kompetens. Dittransporterad sten rekommenderas vid ett sådant ingrepp.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. Vägen med stenskodda kanter som leder upp till kvarn- och bostadshuset.

Bild 3. Kvarnbyggnaden. Mjölsäckarna hissades ut genom utbyggnaden i mitten av bilden.

Bild 2. Bostadsdelen av kvarnbyggnaden.

Bild 4. Det tidigare intaget placerad invid kvarnen och turbinrummet.

Bild 5. Det förfallna turbinhuset. Turbinen finns bevarad men ej i funktionsdugligt skick.

Bild 6. Interiörbild av den tidigare bostadsdelen.

Bild 7. Rensmaskinen i förgrunden.

Bild 8. En stor del av interiören finns bevarad i kvarnen.

Bild 9. Två kvarnstenspar och lyftanordningen i mitten.

Bild 10. Säckhissen i taket, säckarna med det färdigmalda mjölet hissades direkt ned från kvarnen.

Bild 11. Det förfallna turbinrummet syns i bakgrunden, turbinen finns bevarat men ej i driftdugligt skick.

Bild 12. Ett sågblad efter den tidigare sågverksamheten i förgrunden. I bakgrunden syns kvarnen.

Bild 13. Lämning efter ångmaskinsbyggnaden. Murstock i tegel och stengrund.

Bild 14. Murstock i tegel och stengrunden i bildens nederkant.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Lagaskifteskartan från år 1837 visar Nävräglövs kvarnplan. Kvarnen har samma läge som dagens. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 1837.

15. Dammvall till Sillhövda kvarn

<i>Kommun, Socken:</i>	Karlskrona kommun, Sillhövda socken.
<i>KARO:</i>	Silletorpsån 80/81
<i>Byggår:</i>	1700-tal
<i>Lagskydd:</i>	Sillhövda 492, övrig kulturhistorisk lämning: kvarn. Bedöms vara fornlämning efter inventeringen. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammvallen av jord och sten.
<i>Kärnvärden:</i>	Dammvallen vittnar om vattendragets tidigare läge samt hur flödet reglerades till närliggande Sillhövda kvarn.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnverksamhet

Sillhövda skattlades år 1768 för främmande mälds förmalning genom tulltåkt och konungens befallningshavande utslag den 14 juni.⁷⁰ Kvarnen övergavs då järnvägen byggdes på 1870-talet.

Sillhövda kvarn låg i närheten av Nävrasjös gård och ovan landsvägen. Endast en svår ridväg ledde fram till kvarnen. I samband med skattläggningen år 1768 beskrevs Sillhövda kvarns omnejd och läge:

Liggandes gården på östra sidan av sjön Sillhövden, inemot dess södra ända och sågs under vägen denna gårdens kvarn stå vid södra ändan av förevarande sjö, som har två utlopp i denna ända, emellan vilka är en hög backe, stående kvarnen i det västra utloppet, och flodluckorna i de östra; och går västra utloppets bäck, till den ovannämnda Djupagölen, men det östra utloppets rindel, går öster förbi berörda göl; men sammanfogar sig sunnan om densamma med den rindel som kommer utur Djupagölen till Nävrasjö kvarn.⁷¹

Kvarnbyggnaden bestod vid den här tiden av ett hus i timmer, 6 alnar (3,6 meter) långt och 4 alnar (2,4 meter) brett. Kvarnstenarna var 1 aln och 9 tums diameter (0,8 meter). Vattenfallet var ganska svagt och kvarnen hade problem med bakvatten. Kvarnrännan var 16 alnar lång (9,5 meter) och dammbyggnaden 63 alnar lång (37,4 meter). Vidare kunde kvarnen enbart användas då flod infaller under vår och höst.⁷²

Lagaskifteskartan från år 1825 visar läget för Sillhövda kvarn och den tillhörande dammvallen väster om kvarnen (historisk karta 1). Dammvallen, som idag ligger invid järnvägsspåret, dämde tidigare vattnet vid sjön Sillhövden. Vattendraget gick i två åfåror från sjön Sillhövden till Djupgölen. Den västra dammvallen uppfördes för att öka flödet till Sillhövda kvarn. Det äldre kartmaterialet visar även att en väg tidigare gick över dammvallen.

Beskrivning av miljön

Miljösammanhang: kvarnlämning

Vid inventeringstillfället besöktes platsen som registrerats som Sillhövda kvarn i fornminnesregistret. Senare studier av historiska kartor visade dock att Sillhövda kvarn låg längre österut och att det inventerade området visade sig vara en äldre dammvall och väg tillhörande Sillhövda kvarn. Lämningen består idag av en dammvall om 38 meter (bild 1 & 2)). Vallen är av jord med ett ytterliv av kallmurade otuktade stenar. En öppning finns i dammvallen (bild 3). Platsen är numera kraftigt igenväxt och det finns inte längre något vatten

⁷⁰ Landsarkivet i Lund 1768.

⁷¹ Landsarkivet i Lund 1768.

⁷² Landsarkivet i Lund 1768.

vid dammlämningen. I samband med att järnvägen byggdes på 1870-talet övergavs kvarnen och det var sannolikt då vattendraget leddes om.

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Om kvarnverksamheten vittnar dammvallen och ett kallmurat valv där vattnet runnit. Omnejden vid lämningen är idag helt torrlagd och det är därför mycket svårt att sätta platsen i en kulturhistorisk kontext. Av kulturhistoriskt intresse är kunskapen om dess funktion som beståndsdel i Sillhövda kvarnmiljö. Det finns därmed topologiska värden kopplade till platsen. Den historiska kännedomen kring Sillhövda vittnar om relationen till Silletorpsåns övriga kvarnar; framför allt Kvarnagården och kvarnarna i Nävrasjö och Nävragöl. Dammvallen till Sillhövda kvarn bedöms ha ett visst kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Lämningen klassas som fornlämning och tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs därför vid åtgärder. Inga åtgärder är i dagsläget aktuella vid dammvallen till Sillhövda kvarn. Inget vatten löper vid lämningen, så troligtvis kommer inga vattenvårdsåtgärder bli aktuella i framtiden.

Bilder av miljön 2014

Bild 1. En överblick över dammvallen.

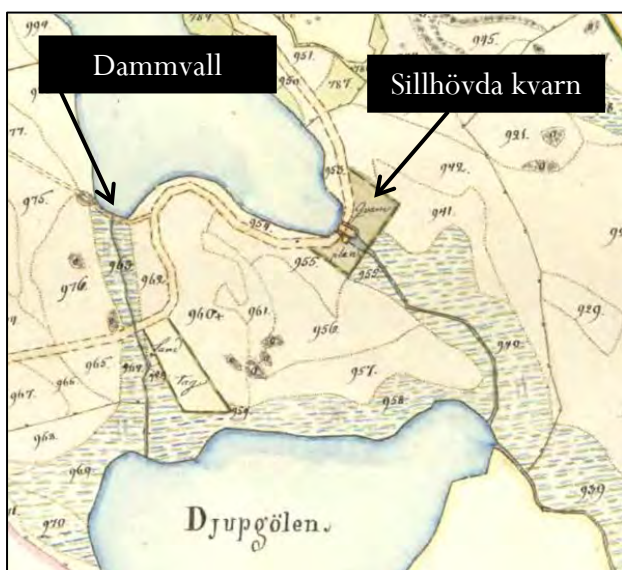

Bild 2. Den östra delen av dammvallen.

Bild 3. En öppning i dammvallen.

Historiska dokument, kartor och bilder

Lagaskifteskartan från 1825 visar Sillhövda kvarn. Notera att vattendraget numera är omdraget. Lantmäteristyrelsens arkiv 1825.

Litteratur

Andersson, Ingrid & Andersson, Kurt (red.), *Det svunna Rödeby. D. 3, Östra Rödeby*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2003.

Bergman, Monica (red.), *Det svunna Rödeby. D. 4, Hemmanen Västra Rödeby, Ålabäck, Johannesberg och Hejetorp*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2004.

Bergström, Inga & Hammar, Jan, *Näringslivets guldålder i Rödeby socken*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2014.

Bergström, Inga, Hammar, Jan & Johansson, Margareta (red.), *Det svunna Rödeby. D. 2, Hemmanen Rödebyholm, Kestorp och Skärvaboda*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2001.

Karlsson, Fredrik, "Gränsvandring i Rödeby", *Rödeby: en sockenkrönika*, Svensson, Rikard (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977.

Lamke, Lotta, *Vattenkraftverksprojektet 2012–2013: ett kulturhistoriskt projekt om de elproducerande vattenkraftverken i Kalmar län*, Rapport, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar, 2014.

Marktorp, Jakob & Torebrink, Petra, *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning: Silletorpsån KARO 80/81, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning- planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt*, Vattenmyndigheten Södra Östersjön & Länsstyrelserna, arbetsmaterial 2014.

Nävragsöls hembygdsförening, *Boken om Nävragsöl: en krönika från gamla tider till nu*, Nävragsöls hembygdsfören., Nävragsöl, 2001.

Persson, Thomas, *Rosenholm-Bubbetorp kulturlandskapsutredning*, Rapport, Blekinge museum, Karlskrona, 2003.

Riksantikvarieämbetet, *Kulturhistorisk värdering och urval - Plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Rapport (remissversion), Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2014.

Rödeby Hembygdsförening, *Det svunna Rödeby. D. 6, Hemmanen Bubbetorp, Inglatorp och Sofiedal*, Rödeby hembygdsfören., Rödeby, 2006.

Svensson, Rikard, "Kommun och kyrka", *Rödeby: en sockenkrönika*, Svensson, Rikard (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977a.

Svensson, Rikard, "Martin Thunells stiftelse", *Rödeby: en sockenkrönika*, Svensson, Rikard (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977b.

Svensson, Rikard, "Bebyggelse", *Rödeby: en sockenkrönika*, Svensson, Rikard (red), Rödeby Kyrkoråd, Rödeby, 1977c.

Svensson, Rikard, *Det gamla pastoratet Fridlevstad-Rödeby från 1500-talet till 1915*, Karlskrona, 1983.

Svensson, Rikard, *Fridlevstad - Sillhövda: en sockenkrönika*, [förf.], Karlskrona, 1972.

Winning, Jacob (red.), *Svenska kvarnar*, Svenska Yrkesförl., Hälsingborg, 1940

Tidningsartiklar

Holger Holmgren, "Bubbetorps – gården som fallit i dvala efter sekler med industri och verksamhet", *Blekinge läns tidning*, 1972-11-13.

Post- och inrikes tidningar 1856-01-04.

Otryckta källor

Arkivmaterial

Landsarkivet i Lund, skattläggning av kvarnarna vid Kvarnagård, Näfragöl, Näfrasjö och Sillhövda 1768, Blekinge läns landskontor, GIIIc:2.

Landsarkivet i Lund, specifikation på skattlagda qvarnar i Blekinge 1718-1720, Blekinge läns landskontor, GIIIc:2.

Karlskrona kommunarkiv, taxeringslängder 1872, Rödeby socken, D5B:1.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, avsöndring rödebyholm, akt nr. 10-RÖD-1900.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, expropriation för järnvägen 1882, akt nr. 10-JVG-IV:1.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, karta 1752, akt nr. 10-AUG-5.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, karta 1867, akt nr. 10-RÖD-117.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, laga skifte 1836, akt nr. 10-FRI-81

Lantmäterimyndigheternas arkiv, laga skifte 1837, akt nr. 10-FRI-84.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, laga skifte 1857, akt nr. 10-RÖD-96.

Lantmäterimyndigheternas arkiv, skattläggning 1822, akt nr. 10-RÖD-209.

Lantmäteristyrelsens arkiv, avmätning 1705, Lösens socken, Silletorp nr 1-3 6-7, aktebeteckning I23-15:3.

Lantmäteristyrelsens arkiv, avmätning på inägor 1709, Lösens socken, Silletorp nr 1-3 6-7, aktebeteckning I23-15:4.

Lantmäteristyrelsens arkiv, enskifte 1815, Augerums socken, Ryd nr 1, aktebeteckning I3-32:3.

Lantmäteristyrelsens arkiv, enskifte 1821, Fridlevstads socken, Kvarnagården nr 1, aktbeteckning I8-20.

Lantmäteristyrelsens arkiv, enskifte 1825, Sillhövda socken, Sillhövda nr 1, aktbeteckning I32-14:1.

Lantmäteristyrelsens arkiv, geometrisk avmätning 1725, Rödeby socken, Johannesberg nr. 1, aktbeteckning I31-21:1.

Lantmäteristyrelsens arkiv, storskifte inägor 1763, Nättraby Socken Boråkra nr 1-4, aktbeteckning 126-6:2.

Lantmäteristyrelsens arkiv, storskifte 1786, , Rödeby socken, Rödeby västra nr 1-3, aktbeteckning I31-32:2.

Lantmäteristyrelsens arkiv, storskifte inägor 1794, Augerums socken, ryd nr 1, aktbeteckning I3-32:1.

Lantmäteristyrelsens arkiv, tvistig rågång 1750, Nättraby socken Boråkra nr 1-4, aktbeteckning 126-6:1.

Rikets allmänna kartverks arkiv Häradsekonomska kartan 1915-1919, Lyckeby J112-4-47.

Internet

Ortnamnsregistret över Blekinge läns städer och socknar. Institutet för språk och folkminnen. Adress:

http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/socken/blk1.htm

Fornminnesregistret, <http://www.fmis.raa.se>, 2015-01-09.

Visual arkiv på nätet, *Arkiv Thunell Martin, Stiftelse*,

http://www.visualarkiv.se/xtf/view?docId=SE/K003/KKAE/76-1.ead.xml&doc.view=entire_text, 2015-01-08.

**LÄNSSTYRELSEN
BLEKINGE LÄN**

SE-371 86 Karlskrona
Telefon 010-224 00 00
E-post: blekinge@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/blekinge